

A Positivismus.

Nyílt levél, bévezetésül.

Tisztelt szerkesztő ur! Sziveskedett vala megszólítani, hogy előadásomat, melyet az egyetemi kör rendezte felolvasások sorában valék tartandó, közöljem a Magvetőben. Meg is tartottam biz azt, mint tetszik tudni, de írás nélkül. Kivánságát tehát csak úgy teljesíthetném, ha asztal mellé állnék s kidolgoznám a tárgyat. Ámde, könnyen gondolhatólag, ez nem lenne az, a mit elmondtam. Hanem akadt azóta kezembe egy német tanár béküszöntője, mely lényegben azt az eszmét tárgyalja, a melyet én is akartam némileg ismertetni hallgatóimmal. Mivel hát az már készen meg van írva, egyezzék belé a t. sz. hogy válthassam bé vele ígéretemet. ¹⁾ A Magvető semmit sem vesz vele; mert — szó köztünk maradjon — a bizony jobban van írva, mint én tudnám. A mi pedig benne van írva, annak alapjában mindennek aláírok. A dologra tehát, és beszéljessük Bratuscheket, philosophia tanárát a giesseni egyetemen.

„Miért hogy én hivatalos működésemnek harmadik félévében tartom a béküszöntőmet, oka abban rejlik, hogy felfogásom szerint csak ebben a félévben kezdtem meg igazában a hivatalomat. Mikor engem 1873 őszén ide meghívtak, a philosophia tanszéke egy év óta állott bétöltetlen. Az alatt a magasabb tanárság jelöltjei vizsgájára újabb rendezést vettek munkába, s ez alkalommal az a kérdés állott elé: nem lenne-e időszerű ²⁾ kitérőlni a philosophiát a vizsga kötelező tárgyai közül. Nekem ideérkeztem után tüstént az a kényes feladat jutt, hogy részt vegyek e kérdés feletti tanácskozásban, melyben egyenesen arról volt szó, megmaradjon-e általában tovább vagy ne, ezen az egyetemen a philosophia tanulmánya? A világért sem azt akarom azzal mondani, hogy a philosophiai tanulmányt ezen az egyetemen csak mesterséggel lehet fentartani a vizsgaszabályzatnál fogva. Hanem a philosophia a pae-

¹⁾ Szivesen beleegyezőnk s köszönettel vesszük, hogy felkérésünket becses figyelmére méltatta. Szerk. — ²⁾ Ime! más szóval: „a materialismus korunk jelszava. Ford.

dagogikával oly lényeges tárgy a tanítók vizsgájában, hogy kirekesztésöket csak azzal lehetett motiválni, ha tagadták tudományvoltát. Jelent is meg itt, mint tudják, a karácsoni szünnapokban 1873. egy füzetke ¹⁾ név nélkül, melyben valóban megkisértetett a a megbizonyítása annak, hogy a philosophia soha sem volt tudomány. Békösöntés helyett hát egy ellenfüzetkét kelle írnom, hogy felvegyem a reám bizott szakért a létküzdelem kesztyűjét ²⁾. Mert ha a vizsgaszabályzó bizottság, t. i. a philosophiai kar többsége kezét fog a névtelen füzetke szerzőjével, lehetetlen lett volna, legalább nekem, egy ily lealjasított tanszéket elfoglalni. Én hát azt csak ideig-óráig néztem a magaménak. Tudva van azonban, hogy a bizottság, a legfelsőbb iskolaszék és a magas ministerium nézetével egyezően, elismerte a philosophiai vizsga nélkülözhetetlenségét. Tehát illő, hogy legelőbb is mélyen érzett hálámat nyilvánítsam e helyen collega uraimék irányában azért, hogy ily egyetértésre jutottak. Reményem, hogy a philosophia egyetemünken az ő nevét viselő karban a külön tudományokkal élénken összeműködve fogja ezentul is feladatát teljesíteni.

„Megvallom, hogy a természeti tudományoknak még mindig van egy kis okuk óvatosoknak lenni a philosophiával szemközt; hiszen egy nemzedék egész korán át vitte őket tévútra az ugynevezett természet philosophiája“ (Naturphilosophie) s az akkor polczon ülő philosophusok, mint Hegel is, kerekén kimondták, hogy az exact természetvizsgálás tudománytalan ³⁾. Most hát ne panaszkodjék a philosophia, hogy ha hasonló pénzzel fizetnek neki. — A szemrehányás, igaz is, hogy jogos lett volna egy emberkorral ezelőtt. De azóta változott a philosophia s nem felelős a korábban történetekről. Készségesen elismeri az a külön tudományok teljes ön-

¹⁾ Entwurf einer Prüfungsordnung für Aspiranten des Gymnasial- und Realschullehreramts mit Motiven. Giessen. — ²⁾ Die Philosophie als obligatorischer Gegenstand der Schulamtsprüfung. Von E. Bratuchek. Giessen. — ³⁾ Szerzőnket a philos. kar verdictje iránti hálája igenis nagy lelkesedésbe hozta és valamivel többet mondatt vele, mint a megnyit higgadtabb öntudattal mondott volna. Megjegyzem egyfelől azt, hogy a „Naturphilosophie“ egyetlen egy „gediegen“ (sz. szava) természetvizsgálót sem vezetett tévútra, még a kijelölt korban és Némethonban sem. A megtorlásra hát bajosan van alkalom, annál kevésbé jog. Másfelől Hegelről még egy giesseni philos. professor sem beszélhet lóhátról oly formán mint b. Kemény Gábor Montesquieuról. Ha a nagy philosophus azon szavakkal nyilatkozott, a milyeket a szövegben olvasunk, az csak azt teszi, hogy ha a természetvizgálat csupán tapasztalásra épít, azzal még nem szerzett diplomát a „tudomány“ nevezetre. Itt nem szólhatok részletesebben hozzá. Ford.

állóságát és szorgalmasan törekszik tőlök tanulni ¹⁾). De a Hegel-féle philosophia megbukta után, a külön tudományok is oly fejlődési processuson mentek át, melynek eredménye arra inti őket, hogy csatlakozzanak szorosán a philosophiához; mert ettől való elválásuk következtében egy felettébb veszélyes hatalom, t. i. a positivismus érkezett közikbe. Igaz, hogy a veszélyt nem méltatják még kellő figyelemre; pedig a német elme ²⁾) palladiumát fenyegeti. Ezt kimutatni mindnyájunk érdeke s én felhasználom reá amai alkalmat.

„Most mind inkább kezdik a külön tudományokat positiv-eknek ³⁾) nevezni. Azt gondolná az ember, hogy a szerint a philosophia negatív tudomány. És valóban gyakran fogják így fel az ellentétet. Hanem a ki az alatt azt értené, hogy a negatív tudomány, a tudomány nemlegessége és így épen nem tudomány, annak a negatív villamosságról is azt kellene gondolni, hogy az nem villamosság. Mit kell hát értenünk ez alatt: negatív tudás? Eddigelé Schelling értelmezte legvilágosabban ezt a fogalmat. Negatív Schelling szerint az észszerű (rationalis), azaz észszülte elvekből meritett tudás; ellentétben az empiricus vagyis a tapasztalásból származó tudással, melyet ő positiv-nak nevez. Mert az észszerű tudás annak a megismerése a minek feltétlenül úgy kell lenni („absolut nothwendig“). Ugy kell pedig annak lenni, a mi nem lehet nem úgy. Az észszerű tudás tehát csak a negatív oldalát ismeri meg a dolgoknak; valódi létüket csak a tapasztalásból tanuljuk ki. Ennek az értelmezésnek minden esetre az a nézet rejlik a fenekén, hogy a positiv tudás a meglevőnek, tényszerű, tapasztalatilag adott az ismerete a negatív tudás pedig a tapasztalattól független à priori ismeret. Schelling szerint azonban az ismeretnek e két neme nem egymást kirekesztő ellentétek; hanem mind a ketten okvetlenül hozzá tartoznak a philosophiához. De az a mit Schelling körülbelől mindjárt a Hegel halála után mondott ki, most — ha szinte másformán is, semmint ő gondolta — igazsággá vált. Még mindig bellegetik ugyan, hogy a philosophia nem nyugszik a tapasztalat alapján. Ha az úgy volna, csak-

¹⁾ Nem irok alája. Még a „kölcsonösen“ hozzátételével sem. — Ford.

²⁾ Mondjuk általában az emberi elméjét. A „Geist“ nem ismer nemzetiséget. Ford.

³⁾ Tisztelem, becsülöm a purismust, kellő határai közt. Amicus usque ad aras. De oly szót, melynek eredetiben sincs határozott értelme, magyarítani nem csak füstbe, hanem kárba is ment vállalat. Ilyenek a „positiv“ és „negativ“ is. Ford.

ugyan negatív tudománynak lehetne nevezni; mert tagadná azt a mit a tudomány állít, t. i. hogy egész ismeretünk anyaga a tapasztalatban foglal helyet. De ilyen philosophia nem létezik. És a szükségesség (az „ugy kell lenni“) fogalmának ama negatív oldala aligha a philosophiai ismeret sajátja, sőt inkább, mondhatni, minden tudomány célja. Egy nyelvész sem fogja [valamely szerzőnek egy mondatát megmagyarázottnak tartani, hogy ha még több más magyarázat is lehetséges mellette. A természetvizsgáló egy tényt, tehát a valóságot magát csak úgy fogja megállapított-nak tekinteni, hogy ha a szóban forgó jelenséget más módon nem lehet felfogni. A philosophiában tehát szintugy mint más tudományokban egyesülni kell a pozitív és negatív meg gondolásnak: amaz állítja az úgylevőt, emez kirekeszti a lehetetlent.

„Ha hát e szerint negatív tudomány nincs, kérdés, mi joggal ruházzák magukra a külön tudományok a pozitív nevet. Nem igen sokkal ez előtt megütköztek volna rajta, ha valaki a természeti tudományokat és kivált a mathesist pozitív tudományoknak jelölte volna. Akkor csak a theológiát, jogtudományt és legfeljebb még a grammatikát nevezték annak, még pedig tudvalevőleg azért, mivel a fennálló vallás, a történelmileg adott jog, az egyes nyelvek szabályai szabványokon *), özszeegyezésen, „positio“-n alapulnak. A pozitív joggal a természetes jogot, a pozitív vallással a természetes vallást állították szembe. Annál fogva bizony fel kell akadnia az embernek azon, hogy miképen lehessen csak szó is „positív“ természettudományról. Hiszen a természet épen a látszik lenni, a mi minden emberi önkénytől függetlenül létezik. Ellenben — bármi furcsán hangzik — a valóban pozitív természet-tudomány nem egyéb volna, hanem önkényes állításokra alapított természettudomány. Szabadjon ezt egy kis történelmi vitatással világitnom, melylyel egyszermind kiderül a tudományos Positivismus mivolta is, következményeivel egyetemben.

„Görögországban midőn a tudomány különvált a mythológiától, a philosophia és a külön tudományok a legszorosabb kapcsolatban fejlődtek együtt. De nem sokára egymást kirekeszteni látzó philosophiai rendszerek keletkeztek s állottak szembe egymás-

*) Szabvány és szabály különböznek. Minda a kettő kötelez ugyan, de az elsővel az az eszme jár együtt, hogy önkényesen állította fel, akár egyes zsarnok, akár a többség zsarnoksága, mit „közmegegyezés“nek neveznek.

sal, melyeknek egyike sem felelt meg egészen a tapasztalat tényeinek. Ekkor állottak elé férfiak, kik azt igyekeztek kimutatni, hogy a dolgok mivoltán, lényegén való tépelődés sikertelen és haszontalan dolog; hanem hogy szorítkozzék az ember egyszerűen a tények, azaz a jelenségek ismeretére. E volt a legkorábbi *sophisták* nézete, mely mindjárt eleinte két alakban állott elé. Az egyik fél — mint *Gorgias* — azt állította, hogy általában nincs semmi valódi (*reale*), hanem csak látszat (*phaenomenon*) világa van, s csak a kell, hogy belétaláljuk magunkat ebbe a látszatba. Mindennek tehát csak anynyiban van becse, a menyinyiben jóllétünket eszközli és ahhoz tartozik az is, hogy a beszéd alkalmával másoknak látszatos eszméit felkelteni s rajtuk kedvünk szerint uralkodni bírjunk; az ügyes szónoknak minden állítást egyaránt megegyezőleg kell mind támogatni, mind bemutatni tudni. E *Nihilismus* ellenében a másik fél — mint *Protagoras* — az anyagi világ valóságára mellett állott keményen. A testi világon kívül — így vélekedtek — semmi sem áll tényleg reánk nézve. Csupán csak anyagot és mozgást észlelünk s a dolgok az ő különböző alakjaikkal és tulajdonságaikkal az öszszeviszsza való mozgások együtthatásából származnak. Az ember maga is csak ily anyagmozgás együtthatása eredménye. A kívülről való befolyásoknak érzékszerveinkre hatásából származnak észrevételeink s ebből eszméink, melyek csak módosított észrevételek. De minden észrevétel csak abban a pillanatban jelent valamit, a melyben szervezetünk bizonyos módu hatást szenved. Semminek sincs ilyen vagy amolyan tulajdonsága magának, hanem csak kapcsolatban az érdekllett érzékkel; a látó szemtől megválva nincs szín sat. Minthogy tehát a dolgok csak az együttható mozgások viszonyában léteznek, mindenkire nézve csak azok, a miknek neki látszanak, és ez az ő testalkatától s szervezete illető állapotától függ. Tárgyas igazság annál fogva nincs, hanem csak alanyias vélemény; azon egy valami az egyiknek igaz, a másiknak nem igaz, sőt azon egyénnek is hol igaz, hol nem igaz: a dolgok mértéke az ember; ő határozza meg, mi létezik, mi nem. Ez alól a *mathesis* sincs kivéve; alanyisága már csak abból is világos, hogy elemi alkatai a természetben nem léteznek; a természetben nincs egyenes vonal, nincs kör, nincs egyenlőség sat. Hanem a *mathesis*ben közmegegyezés útján kiegyenlítődtek az alanyi vélemények és egyesekre nézve is történhetik teljes kiegyenlítés, azaz a véleményeknek az emberi természet viszonyos hason-

lóságán és a látszatok hasonlóságán alapuló részszerinti összeegyeztése. Az ily kiegyenlítést ismét csak a rábeszélés eszközli, mint a melylyel mások véleményét megváltoztathatjuk.

„A sophistika kijelölt két irányának közös jellemvonása az a nézet, mely szerint tudalmunk nem a dolgok természetében, a világegyetem és elménk mivoltában feneklik, hanem kiegyezkedésben, melyet alanyi, olykor reáfogott szükségünk szabályoznak. Azaz, röviden: „tudásunk nem természet- hanem törvényszerű.“ Ugyhogy a természet fogalma ellentétben van a törvény fogalmával ¹⁾. Az utóbbi egy jelentésű a statutummal (szabvány), melyet a régi latinok *positio* névvel jelöltek. Ez a szó „positiv“ tehát amaz ősidőkből veszi eredetét és a *positivus* a sophisták általalma jellemvonása.

„Azon időtájban állította Demokritos is, az atomistika egyik alapítója, hogy a szók jelentése, a menyinyiben azok eszméinket fejezik ki, nem a dolgok természetében feneklik, hanem csak összeegyeztéstől, önkényes szabványtól függ; épen úgy ítélték a sophisták is a jogot, a vallásos hitet, az erkölcsi törvényt pozitívnek, conventionalisnak. Valódinak és természetesnek aztán csak a kedves vagy kedvetlen érzés, a haszon és a kár maradt. A sophistai felfogás szerint t. i. a positiv joggal szembe állítva a természeti jog nem egyéb, hanem az erősebb fél előnye, s a Gorgias iskolájából nihilistai retorika a positiv jog nyaka kitekerésében lelte czélját; midőn az ügyesebb szónok győz, az erősebb fél előnye határozza meg, hol az igazság. Az érzékies nézet szerint a természeti jog, valamint a természeti vallás azokból az eszmékből áll, melyek az emberekben tüzetes összebeszélés nélkül körülbelől egyeznek; csakhogy ezek még gyarló kezdetek, melyeket tudatos szabványok felállítására fejt ki és ebben is a rábeszélés a gyengébb ügyet erősebbé teheti ²⁾.

„E nézet szerint csak abban lehetett lelteni a tudomány feladatát, hogy egyfelől a realék, másfelől a nyelv és irodalom adott jelenségeikben vizsgáltsanak. A *polymathia* t. i. az egyes és külön jelenségekre irányzott ismeretek halmaza abban járt, hogy a philosophiát, mely a mindenség mivoltát akarja kipuhatolni, kiküszöbölje.

¹⁾ Ha Protagoras hallaná a mai divatu kifejezést: „természet törvénye“, úgy hangzanék neki, mint nekünk a „fakengyelvas“. — ²⁾ Akár avatatlan, akár elfogult olvasóra tekintve, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy mindezek-

„Hogy ez abban az időben nem sikerült, S o c r a t e s -nek köszönhetni, kinek nézete Platon közbejárásával maradandó alapjává lett minden antisophisticus tudománynak. Socrates megengedte a sophistáknak, hogy az ő annak hitt tudalmuk igen is csak hit és vélekedés, minthogy az ingatag, alanyias eszmék terére szorítkozik; de megmutatta, hogy tárgyias tudásra is eljuthatni, hogy ha az eszméket szilárd fogalmak keretébe foglaljuk. Platon a logikai azaz fogalomszerű gondolkodást a tudomány első rangu próbakövévé tette örök időkre. Az emberi ismerőtehetséget vizsgálva kétségkívülivé tette továbbá Platon, hogy fogalomszerű gondolkodással meg bírjuk fogni a dolgok mivoltát a jelenségekben. Az emberi észben oly működés lón feltalálva, mely minden emberben tökélyesen egyformán, u. m. a logika törvényei szerint foly le. De ezen működés nyilvánul azokban az alkotásokban is (constructio), melyeket legegyszerűbb elemeiktől fogva a legszövevényesebb alakokig átlátunk bensőleg, u. m. a matematikus alkotások, a szám és a nyugvó s mozgó üralakok, alkotásában. A matematikai törvények szintugy mint a logikaiak feltétlen „ugy kell lenni“-ségöknél fogva az alanyias eszme tétovázásán feljül vannak emelkedve; sem reábeszélés, sem önkényes egyezés nem állíthatja fel, hanem alapjaikban, magunk valójában ismerjük meg őket. Igende ugy tapasztaljuk, hogy a jelenségek is épen azon törvények alá rendelvek, hogy a jelenségek esetlegesnek látszó különbfélesége logikailag és matematikailag van szabályozva. Csak-hogy a természetben ama formák nem tisztán és elkülönítve, hanem véghetetlen bonyolatokban léteznek. Ezeket az ember véges elméje nem bírja teljesen, tökéletesen átlátni; de tudása folytonos haladtával mindig jobban-jobban megismeri, megérti, azaz a magában tudott elvekre reáviszi és így valóban a természet törvényeit állítja fel. A külső dolgoknak érzékszerveinkre való hatásai igenis csak ugy mutatkoznak, mint testünk viszonya a külvilághoz; igen de ez a viszony épen a tárgyak formái darabjait foglalja magában és az észlelés alapján keletkezett eszmék ama formák szerint készített alkotások, melyekben elemzés által szilárd törvényeket és elveket lelünk fel. E szerint az érzéki

ben, mint minden rendszerben, melyet valaha felállítottak, nemcsak valami, hanem sok igaz is van. Ez azonban nem gátolja, hogy a rendszer vagy alapjában vagy alkotásban vagy mind a kettőben rossz ne legyen. És legrosszabb az, a melynek alkotói és védői monopoliumot akarnak üzni az igazsággal. Ford.

felfogás az elme alkotásainak a jelenségekre való alkalmazásában áll. Ismeretünk a jelenségekből indul ki, inductive elvekre hág, melyekből deductive kimagyarázzuk — megértjük — a jelenségeket. Ezt mivelve azonban tévedés, azaz a tények hamis (nem helyes, nem igaz) magyarázata keletkezhetik. Platon azt, hogy tévedésnek kell lenni, az emberi elme véges voltából következteti; de magában a tévedésben is logika van és a vélemények alanyias különbfélesége, melyre a sophismák positivismusa támaszkodott, csupán csak tökélytelen felfogása a lényegökben tökélyesen határozott jelenségeknek. De tévedés nélkül nem birna az elme eljutni sajátá mivolta megismerésére és öntudatos igazságra, mivel csak ennél fogva küzd ki a szabadságot és szerez a külvilágon hatalmat.

„Elménk az ő teremő működése által hatással van a külvilágra. Az az ő belső alkotásai folytatása és abban áll, hogy adott viszonyait a külvilághoz megváltoztatja. Ez a gyakorlati működés nem különben megmásolhatatlan törvények alatt áll: az ember mindig a jó képében csinál valamit. A jó első, kezdő eszméje kétségkívül a kellemes. Ismeretünknek csak elélhaladtával domborodik az ki inkább-inkább, mint erkölcs-törvény elvre, melyet cselekvényeink gyakorlatában lassan-lassan tanulunk ki, de aztán eszünk legbenső lényének ismerünk el fogalomszerűleg. Tehát az erkölcstörvény ügyében is tévedésen át vezet az út teljes világosságra, hová az ész szárnyain emelkedünk. Platonnak e nézete által kiegyenlítődik a természet és a szabvány. A természeti jog tehát az a jog, melyet az emberi cselekvés észbeli elveiből hozhatni ki; a positiv jog, mely az életben eléforduló viszonyokra vonatkozik, igen is szabvány, de a menynyiben észszerű az emberi elme természetéből ered. Midőn hát az a feladat, hogy a positiv jognak tudományos alakot adjunk, nem tehetjük azt megint egy csupa öszszegyezésen alapuló tudománynyal; mert e bizony csak amolyan látszatos áltudomány lenne. A positiv jognak tehát nem lehet positiv a tudománya, ennek mint minden tudománynak, észszerűnek kell lenni.

„Ily módon fogja fel Platon a természeti vallásnak is a viszonyát a positivhez. Az öntudat voltaképp különbözik a testi jelenségektől; sem nem anyag, sem nem mozgás*). Az anyag és

*) Des Cartes mint természettudós mondá: „adjátok meg nekem az anyagot és mozgást és én újra alkotom a világot“. De az „én“-ről megmásfelől azt mondá: „gondolkozom, tehát vagyok“. S e nem szójáték, miv akarták némelyek aljasítani. Ford.

mozgás mivoltában (ha tetszik: „lényegében“) semmikép nincs befoglalva, hogy azon logikai törvényeknek van alávetve, melyek eszünk mivoltát alkotják. A dolgokbeli eszet, a természet tökéletes törvényszerűségét tehát csak egy mindenható teremtő elme hatásának magyarázhatni, oly elmeét, melynek nincs szüksége mint a véges elmének érzéki szervekre, sem agyvelőre, hanem örökösen és mindenütt jelenvalóan épen oly szabadon alkotja a testi világot, mint mi alkotjuk a matematikai alakzatokat. Mi ez isteni ész mivoltát ismerjük, minthogy azonos a miénkkel, t. i. azon törvények szerint működik; tehát minthogy hasonlók vagyunk Istenhez. Az istenség is mindent a jó képében teremt és annál fogva a rossznak is helyének kell lenni az isten világtervében, szintugy mint a tévedésnek. De ezt a világtervet az ész elveiből nem bírjuk szerkeszteni; mert az a végtelenségre vonatkozik, melyet teljesen ki nyomozni véges elmének lehetetlen. Mi hát Isten mivoltát csak szüntelen való közeledéssel ismerhetjük hovatovább jobban a világ tapasztalati szemléléséből, a természetből és történelemből. Itt is az ismeret a képzetek terén kezdődik tökélytelen hitvéleményekkel. De e positiv hitben már igazság rejlik, mert az emberi természet szükségénél fogva, isteni lelkesítés befolyásával alakul. A positiv vallásnak tehát, a mennyiben az Isten észszerű eszméjével nem ellenkezik, szintoly jogosult a léte, mint a positiv jognak. És így a platonai philosophia a positivismussal általában az okszerűséget állítja szembe, mint a mely a positivet a történelemben elismeri, a mennyiben észszerű, de a tudomány megalapításától minden emberi szabványt elrekeszt.

Aristoteles után, a külön-tudományok hová-tovább önállóbbakká lettek ugyan, de még mindig virágzó állapotban voltak, míg philosophiai szellemben, azaz a tudás logikai rendszereiként művelődtek. De a kapott logikai és metaphysikai hozomány csak addig védte őket a hanyatlástól, míg ki nem turta a positivismus, melylyel utoljára nem bírt a mindig egyoldalubbá vált philosophia. Egy mindent szétbontó Skepsis*) a sophisták nézetére vezetett vissza s az alexandriai tudósság elposhadása megmutatta, hová jut a tudomány, ha positivvá lesz. Plato azt tanította volt, hogy a

*) „Skepsis“ eredetileg vizsgálat, nyomozást, puhatolást jelent, de lassankint elváltozott a jelentése, úgyhogy az ugynevezett skeptikusok korában már kételkedést, mindennek kétségbe hozását jelelte. Ebben az értelmében jött át a mai korra. Sajnos, de nem tehetni róla. Ford.

szabványban isteni végzéseképen helyes eszmék foglaltathatnak. E nézet torzalakja az orthodoxia, mely positiv valláseszmeiket isteni kijelentések gyanánt fölbe teszen az észismereteknek. Ide folyamodtak az alexandriaiak is, midőn már nem bírták megvédeni az érzékfelettit a Skepsis ellen. A kereszténység igen korán beléesett ebbe a positivismusba, mely a theológián az egész középkor folytán uralkodott. A középkor scholastikusai arról voltak eleinte meggyőződve, hogy az egyház tanítmányával tökélyesen egyezik a Platon philosophiája; később meg arról, hogy az Aristotelesé; persze hogy ők mindeniket nagyon tökélytelenül ismerték. Végére mikor átlátták, hogy a bizony nem úgy van, az ó sophisták positivismusára tértek vissza. A középkor vége táján, midőn az a nézet kapott feljül, hogy az általános csupán csak emberi szükségből reá látott collectiv neve az egyedül létező egyeseknek, az egyház tanítmányát sőt az Isten létét és egységét egészen megbizonyithatatlannak nyilvánították és a tudományt az érzéki világban adott egyesek ismeretére szoritották. Az Aristotelesféle logikát, most már merőben formailag, csak arra használták a scholastikai vitatkozásokban, hogy a legképtelenebb állitmányokat bizonyitgatták; abban lelték, mint a sophisták, a legremekebb mesterséget, hogy mindent birjanak megbizonyítani és megczáfolni. Ezek a disputatiók logikai tornázások voltak, melyekben bizonyos szabályok szerint viaskodtak. Minthogy tárgyiasan semmit sem vallottak biztosnak, alanyiasan kellett megtámadhatatlannak lenni a vitatás tárgyának. Az ily megállapítást positio-nak nevezték s oly állitmányt értettek alatta, a melyhez a vivó magát kötöttnek vallotta, mindaddig, míg ellenfele fel nem oldja; itt hát valóban egyezményszerüleg és alanyias szükség szerint állapították meg, mit vegyenek fel ideig-óráig igaznak. Ebből a szokásból kiindulva kapott ez a latin szó positivus, a román nyelvek ide tartozó alakzataival együtt, új jelentést; legelsőbben állitmányokat jelöltek vele, mint kimondottakat, határozottakat, alanyiasan biztosítottakat, tehát „bizonyosokat“. Aztán tényeket is neveznek positivoknak s azt akarják vele mondani, hogy azok megegyező felfogás által meg vannak állapítva és kétségtelenné téve. Szóval az, hogy mai nap a tények ismeretét positiv tudásnak nevezik, tökélyesen megfelel a legrégebb görög positivismusnak.

„Az új korban megint a philosophiával mindig kezét fogva fejlődtek a külön tudományok. A nyelvészet és történelem a Pla-

tonéra alapított philosophiának köszönhetik mostani, szorosan tudományos alakukat. Nem is feledkeznek meg azok e kapcsolatról; főképviseleők elismerik, hogy a történelmi tanulmány csak úgy gyarapodhatik, ha philosophiai elmével folytatják. De a jog és theologia terén, a tudásnak azon nemeién, melyek az igazi értelmében vett positiv-vel foglalkodnak, azonnal a középkori conservativismus kapott erőre, mihelyt háttat fordítottak a philosophiának. A protestáns theologia betűhöz ragadt hite s a katolikus egyházbeli jesuitismus megegyeznek egymással abban, hogy az eszet a szabvány alá rendelik; hogy a szabvány egy csalhatatlan pápától jön-é, vagy egy csalhatatlan könyvben van foglalva, az nem tesz különbséget. A historiai kritika, mely azzal az ártalmas iránynyal szembeszállott, soha sem tagadta el philosophiai származását. A jogtudományba a politikai reactioval egyoldalú historiai felfogás érkezett, mely a rationalismust, mint nem történelmit, haszontalannak nyilvánította. De éppen az igazán történelmi jogtudomány nem ragaszkodhatott soká oly felfogáshoz. A történelem nem tanítja, hogy a mi történik mind észszerű¹⁾; de igen is azt, hogy a jogért való küzdelemben az ész testesül meg. A ki a jognak ezt az örökös forrását nem akarja elismerni, vagy az egyházi szabványban kell hogy keresse a jogtudalom egyetlen egy támaszát vagy a másik szélsőség, a mindent összerontó positivismus hatalmába kerül. Ez a mi korunkban szintugy mint a sophisták idejében, két alakban ütötte fel a fejét, t. i. vagy a nihilismusban, vagy a sensualismusban veti meg a lábát. Az észből származó ismeretek lehetsége felől kétségbe esve, visszatértek sokan — igazi sophistai dialektikával — a Gorgias nézetére, mely szerint semmi sem bizonyos, sem nem igaz. Ennél fogva aztán megint az érdekek küzdeelméből keletkezett, önkényes találmánynak tartottak vallást és jogot és jogositotaknak nézték magukat az emberiség legszentebb javai kiaknázására saját önző érdekekben. Így sok theologus csak azért vitézkedik az egyház positiv tanai mellett, mivel a papság hatalma és elsőse vak hiten alapul, és másfelől, franczia szabad gondolkodásuak azért hódolnak az egyház emelkedő hatalmának, mivel a papság politikai fanatismust prédikál Németország ellen stb.

A mathesis már az ókor óta mindig főtámasza volt a rationalismusnak, mivel állítmányai jelleme az a szoros szükségesség²⁾

¹⁾ „Das Wirkliche ist das Vernünftige“. Hegel. — ²⁾ Nothwendigkeit. Necessitas. A minék okvetetlenül ugy kell lenni.

és általánosság, mely a tapasztalati ítéletek egyikét sem illeti meg. Meglep annál fogva, hogy korunk érzékszerű (sensualisticus) positivismusa egy matematikus tollából kapta klasszikus kifejezését; igaz, hogy olyan matematikuséból, a ki saját szaktudományában nem sok vizet zavart. Már a 20-as évek elején, mikor a speculatio még korlátlanul uralkodott, kimondá a párisi polytechnicum növendéke s későbbre (1832) ismételtető tanár a mathesisben, Auguste Comte, azt a nézetet, mely a természettudományokban a speculativ philosophiával ellentétben lábra kezdett kapni s a melyet a positivismus névvel jelölt. Comte tanítványa Littré a francia nyelv szótárában úgy magyarázza a „positiv“-et, hogy az, az, a minek megvetheti az ember a lábát (sur quoi l'on peut poser, compter. De hát minek vetheti meg az ember a lábát? Csak a tényeknek, azt feleli Comte. Positiv tudomány a tiszta tények ismerete. Azért hát Littré szerint ennek a szónak: positiv, az a második jelentése, hogy a mi a tényekre, a tapasztalásra, az à posteriori fogalmakra támaszkodik. De Comte szerint ilyen fogalmaink csak érzéki jelenségekről vannak, azok pedig csak viszonyiasok. Tehát szakasztott a Protagoras gondolata! Mi módon támaszkodhatunk a tényekre, mikép bízhatunk bennök, ha tudalmunk csak viszonyias, tehát alanyi szervezetünktől függ? Itt kiviláglik, hogy a positivismus az ő matematikai alakjában is csak szabványon, t. i. alanyi öszszeegyezésen alapuló gondolkodás. A jelenségek s köztök a különböző emberek szervezetei is részszerint egyeznek és a tények megállapítása csak abban áll, hogy bizonyos nézetben öszszeegyeznek az emberek. A tények belső mivoltáról semmit sem tudhatunk, hanem csak viszonyaikról a hasonlóság és az időbeli egymásutánságnál fogva. De észleljük azt, hogy ezek a viszonyok állandók, azaz, azon körülmények közt ugyanazok. Az állandó hasonlóságok a jelenségeket osztályoznunk engedik, a hasonló jelenségek állandó egymásutánságát, mely szerint előzmény és következmény gyanánt kapcsolódnak, az ő törvényeiknek nevezzük s ezekből a törvényekből áll minden a mit tudunk; sem működő okokat, (causa efficiens), sem végokokat (cause finale) nem ismerünk. A theologiai világnézet a jelenségeket egy az emberéhez hasonló akarat működéteinek nézi, vagy úgy hogy az öntudatlan természeti tüneményekbe tuszkolja bé fétis módjára azt az akaratot, vagy hogy istenek sergének rendeli alája a természet egyes uradalmait, vagy hogy

egy istenséget teszen a természet urává és igazgatójává. Midőn aztán nem gondolhatni, hogy a jelenségek közvetlenül keletkeznek földi vagy mennyei akarat tevékenységéből, helyökbe természetes munkaszereket (agens) állit, melyek a testeket lelkesitik. Ide tartozik, midőn az az életműködés okait tenyésző vagy állati léleekben keresik, midőn a nehézség törvényének nehézség-erőt vesznek alapjául. Minden ugynevezett erő, csak a jelenségekből húzott és elkülönített gondolat (abstractio), melyet mint valódi lényt állitnak a jelenségek mellé. Ez a tévedés azért bolondította el anynyira az embereket, mivel Platon rendszert alkotott belőle, melyen majd Aristoteles tovább épített és aztán mintául szolgált a későbbi metaphysikának. Descartes óta ellenben minden természeti jelenséget csak anyagból és mozgásból és e kettőben mutatkozó jelenségekből magyarázunk; a metaphysika a természet mechanikaszerű tudományával szemben mind inkább-inkább vált ködalakká.

„Az imigy felállított tanból legott kitűnik a positivismus alaphibája; kritikátlan és történelemellenes. Kritikátlan, mert nem veszi észre, hogy a természettörvények is, melyekből áll szerinte a tulajdonképi positiv tudás, megint csak a jelenségekből a természeti történetek alakjaiból vont gondolatok, és hogy sem anyag, sem mozgás nem jelenségek, hanem mind a ketten megint csak abstractiók, melyeket ők a jelenségek állományainak néznek. Ugyde a Platonféle ideák is, mint nevök mutatja, hasonlókép csak alakjai a dolgoknak és történésöknek. De, minthogy történelemismeretet is nélkülöz a positivismus, nem tudja, hogy a természettörvény absolut érvényessége egyenesen a metaphysikából veszi keletét, holott azzal a nézettel, mely csak viszonyias ismeretet tart lehetőnek, ép oly egyenes ellentétben van az a fogalom. De Comte-nek Platonról és Aristotelesről nem sokkal van helyesebb fogalma mint a scholasticának a maga körében és nem sejti, hogy a positivismus, melyet ő a tudomány tökélyének tart, már Socrates előtt kezdte vagy legalább akarta bomlasztani a tudományt. Hogy ilyen tekintő pontból azok az ugynevezett „törvények“ csak önkényes általánosítások lehetnek, kitetszik abból, a mi módon Comte maga viszi reá a történelmet egy fejlődési processusra. A történelem igazi tudománya ugyanis már rég megállapította, hogy művészet és tudomány forrása a mythologia és hogy a tudományban a metaphysika egykorulag fejlődik; Comte ellenben a történelem tudománya Newton-ának tartja, mivel ő, hie-

delme szerint felfedezte, hogy nemcsak minden külön tudomány, hanem az emberiség egész történelme egy eredetileg theologiai álló pontból emelkedett a metaphysikain átmenve a positivismus magasságára.

„Mind a mellett, hogy minden valódiság a természet törvényeibe, tehát a jelenségek általánosságába helyeztetik, többnyire a logikai zavarba bonyolodik a positivismus, midőn az általánosság fogalma jön kérdésbe. Ezt látni p. o. abban, a hogy Comte osztályozza a tudományokat. Ezek az ő megkülönböztetése szerint vagy elvontak (abstract), vagy tárgyszerűek (concret). Az elvont tudományok az általánosról és egyszerűről hágnak a különösré és szerkesztetre: t. i. a mathesis, astronomia, physika, kimia, biologia és sociologia; a többiek tárgyszerűek*). E szerint hát p. o. a növénytan és állattan volnának azok a concret tudományok, melyeknek az elvontak közül a biologia felel meg. Comte t. i. a „tárgyakat“, (e helyt a növényeket és állatokat) tartja a valóban létezőknek; létezősők törvényeit a biologia törvényei határozzák meg. Itt legközelebről a törvények tekintetnek abstractióknak, az általánosnak. Igen, de a növény- és állattan is a concret növényekről és állatokról“ (az egyénekről) „a közös alakokat vonják el, tehát épen ugy járnak el a tárgyakkal mint a biologia. A fogalmak ily összszekuszálása logika hiányát árulja el a positivismusban. Comte tagadja is egyenesen a jogosultságát az általános logikának. Minden tudománynak külön logikája kell hogy legyen; a logikát máskép mint alkalmazva tanulni szerinte csak elmefuttatás vagy szalmacséplés. Ő arra támaszkodik, hogy a külön tudományok módszerei rendkívül ki vannak mivelve; de valamint a maga saját logikai gondolkozása hanyatlását nem sejtí, ugy azt sem veszi ész-

*) Littré máskép értelmezi: „Science concrète qui a pour domaine un objet particulier; — science abstraite celles qui s'occupe des lois générales d'un certain domaine“. (Dict. art. CONCRET.) De a dolog egyre megy ki, s szerzőnk ellenvetései erre is épen ugy, sőt egyenesebben találunk. Aztán sem egyik sem másik nem magyarázza ki, miért tartozzék Littré szerint a geologia a concret s a kimia az abstract tudományok közé? „A geologia tárgya a föld“, az igaz. Az is az, hogy „a kimia a tömecsek egyesülése és szétbomlása törvényeit tárgyalja“. De nem mondhatjuk-é épen oly igazsággal, hogy: a kimia concret tudomány, melynek tárgya minden állati, növényi és ásványi állomány a földnek egy marok poráig; a geologia pedig abstract tudomány, mely a formatiók alakulása és elkopása törvényeit tárgyalja? Ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes, azt mondja Aesopus meséje. Ford.

re, hogy a tudományoknak ama benső logikáját a positivismus szintugy össze kell hogy rontsa, mint a hogy öszszerontatott az alexandriai tudósságban. Comte maga iszonyu hanyatlással halaldott a logika dolgában. Utoljára nyiltan kimondá azt az elvet, hogy a tudományt csupán csak alanyi tekintő pontból, azaz emberi szükségletek szerint rendszerezhetni; ő saját alanyi ötleteit, p. o. a phrenológiában, természettörvényeinek tartotta s matematikus létére semmitől sem undorodott ugy, mint a megbizonyítástól. „A megbizonyítás tökélyére és a tudomány teljes észszerűségére fordított pedant figyelem“ a tudomány minden tévelygései legnagyobbikának látszott előtte. Sanyaruan kárhoztató ítéletet mond ki mindazokra, a kik szőrszálhasogató vizsgálatlalt valamely, már felvett általánosítást megdöntenek ugy, hogy nem állitnak mást helyébe.

„Hasonló mértékben mutatkozik az ő rendszerében az ismeretelmélet szétmállása. Minthogy minden jelenség csak érzéki fel fogás, tehát a belső tapasztalás, az öntudat tényei szerinte nem jelenségek; hisz az ítélest, következtetést stb. nem láthatjuk. Benső szemléletre alapított psychologia előtte képtelenség; a psychologia a biológiába oszlik fel. Embereken szintugy mint az állatokon az életnek csak külső jelenségeit észlelhetjük s a physiologiánál fogva következtethetünk hátrafelé az agyvelőbeli működések re. Ebben természetesen feledve vagy mellőzve van az, hogy mi az életnek másokon tapasztalt nyilvánulásairól saját benső tapasztalatunknál fogva ítélnünk mindenha. Minthogy Comte nak a lélek csupán csak metaphysikai semmi fogalom, tehát az a különböztetés, hogy természet és elmetudomány tilos. Minden tudomány csupán természettudomány, mindenekfelett az erkölccstan is, mint a mi nem egyéb, hanem sociologia, azaz természettudományi elmélete a társadalomnak. Ezen elmélet törvényeit tehát, mint a physiologiáét, positiv kell megállapítani — oly nézet, mely okvetetlenül statistikai vakhítre vezet. Az erkölcsi statistika megállapithatja, hogy minő, általán véve, egy bizonyos népesség erkölcsi sége. De a statistikai adatok helyes megítélésének egyik főkelléke az emberi akarát mivolta ismerete, t. i. hogy mik az indokolás törvényei s mi az erkölccstörvény természete. Ezt az ismeretet pedig megint csak belső tapasztalatból szerezhetjük meg.

„Comte tisztán látta eleitől fogva nézete következményeit és épen érettök tartja becsben rendszerét. Ha a positiv socialtheoria kidolgozva és bévéve lesz, a lelkiismeret szabadságának meg

kell szünni. Nincs a csillagászatban, természettanban, kimiában, sőt a physiologiában sincs lelkiismereti szabadság: azaz, bolondságnak tartanak, ha valaki az elveket, melyeket a legjelesebb szakértők állítottak fel ama tudományokban, nem fogadná el egész bizodalommal. Az erkölcs positiv természettudománya épen oly hatalomra tart számot, és képviselőinek az erkölcsi tárgyokban mondott ítéletei épen azt a becsülést és kész engedelmességet fogják nyerni, milyennel csillagászati tárgyokban a csillagászok egyező döntvényeinek tartozunk. Valóban szükséges is ez a nézet, ha az erkölcstörvényt természettörvények legszövevényesebb kapcsolatának tartják. Mert hiszen a socialtheorie Comte szerint a biologia pontos ismeretét, ez megint a tudomány előleges lépcsői: a kémia, természettan, csillagászat, mathesis ismeretét teszi fel. Következéleg ha szinte minden embert meg is taníthatni az elemekre, maga a legmagasabb természettan csak kevesek birtoka lehet. Ezek állítják hát meg tekintélyöknél fogva a positiv jogot. És tagadhatatlan, hogy a jövő államnak e szerint olyannak kell lenni, a milyennek Comte írja le: középkori teljes hierarchia, csakhogy a világi hatalom, a nagy ipar kezében, a szellemi positiv tudások kezében lenne; csalhatatlan pápa helyett csalhatatlan szaktudós.

A positivismus tehát a lelkiismereti szabadságot megszünteti, mire elméletileg sincs jogositva. A lelkiismeret természetét merőben félreismeri, a ki természettudományilag akarja magyarázni. Azok a csillagok, melyek cselekvésünket vezérlik, belsőkben sugárzanak. Egyedül csak szabad vizsgálattal tanuljuk megérteni a törvényeit, melyek minden szabvány felett állanak.

Comte a positivismust philosophiának adta ki, a menyiben a positiv tudományokat rendszerbe vélte állítottaknak általa. Észrevette ugyanis, hogy egy közös pásztor, a philosophia nem létében szétbogarózás fenyegeti a külön tudományokat. De a positivismus csak álphilosophia: nem elméleti tan, hanem csak encyclopaediai összeállítás a tudományoknak. Comtenak t. i. a volt az eredeti célja, hogy egy positiv társadalomtant alapítson, s ennek alkalmával reábukkant arra a nézetre, hogy a történelem természettudomány. Mint minden egyoldalú szakember, ő is vélt szakjához a sociológiához képest minden más tudományra hovatovább kevesebbet ad; minthogy ezek amannak csak segédei, annak kell, hogy a szükségeihez alkalmazkodjanak: azaz a társadalmi elmélet uralkodni fog a positiv tudományokon s megóvjá a szétszáguldás-

tól az által, hogy kiszabja nekik, micsoda feladatokat oldjanak meg a társadalom érdekében. És valóban, ha a tudományokat semmi magasabb elv nem egyesíti, elvégre is csak gyakorlati érveknek kell mivelésöket szabályozni. Épen így vette kezébe a positiv tudományokat az ókor végével a papság és az egyház érdekében így szoritotta a legszűkebb keretbe. És Comte szerint így kell hogy rendelkezék a jövő hierarchiája is a tudósok czéhával. Egyik positiv tudomány uralkodását a többek felett, nevezi ő „philosophiának“. Találóbban nevezte rendszerét utóvégre „vallás“-nak. A socialtudomány „új hitet“ teremt, melynek istensége az emberi nem és alapvonalaiban ez épen az a hit, a melyet Némethonban Feuerbach és legutóbb Strauss hirdettek ¹⁾; ebben az ember a legnagyobb-szerű stýlben válik „minden dolgok mérvé“-vé (Protagoras). Csak hogy Comte e végett szervezetet is gondolt ki, mely által az új hitet az „ó“ helyébe állítsa s cifra istentiszteletet (t. i. emberiségtiszteletet) szabott ki templomokkal, ünnepekkel, ájtatosság gyakorlataival és mindennemű ceremoniákkal. Ily, a teljes emberiségre vonatkozó szabvány valódi „katholikus“ vallásra visz és egyetlen egy fejet igényel, milyenek természetesen nem Róma, hanem Páris lesz a széke ²⁾.

Soha se volt a positivizmus mivolta kirívóbb világosságba állítva, mint a hogy azt egy matematikus főnek ebben a fogalmazásában látjuk; gondoljunk csak minden tudományt a világon természettudományyá változtatva s aztán egy párisi socialista rendelkezése alá bocsátva.

Némethonban a socialisticus felforgatók a „természettudomány eredményeire“ hivatkoznak, melyek szerint az osztályok küzdelme, az önzés természettörvénye; mert hogy az önzés legyőzése törvé-

¹⁾ Egy angol apostola Comte nak következő szavakkal szedi rövid sumába az új hit hirdetését: „Az emberiség bévallott szolgálainak elől kell menni az Isten kiküszöbölésére törekvő küzdelemben, és hovátovább erősebben meg kell mindenkinek győződnie, hogy a jelen bajban ez a főeleme a segítségnek... Kényszeritnünk kell erkölcsileg az embereket, hogy álljanak egyik vagy másik félhez a tusában, foglaljanak nyíltan és bévallottan helyet a két ellenséges tábor egyikében s állítsák szembe egymással a két hitet, a multba, az Istenbe vetett hitet egyfelől és a jövőbe, az emberiségbe vetett hitet másfelől, és válaszszanak az ügyet megfontolva közöttök“. (R. Congreve Essays, Political, Social and Religious). —²⁾ Ime hát a római Consistorium a Syllabusban sat. nem annyira a tudományos cultura, mint egy fenyegető vetélytárs, egy positiv antipápa ellen viaskodik. Ford.

nye az embernek nem az érzéki természetében rejlik, azt — Feuerbach, Strauss és Comte állításai ellenére — igen jól tudja saját tapasztalásából a tömeg s nem ámtatja el magát. Igazában a positivismus Némethonban még csak az ugynevezett „népszerű természettudományban leli támaszát. A természetvizsgálók legkitünőbb német képviselői a philosophia tévedései daczára is folyvást philosophiai szellemben mivelték a tudományukat. Ezt a szellemet nem a teszi, hogy metaphysikával foglalkodjék a természetvizsgálás, hanem az, hogy tudatával legyen saját határainak az elmetudományok felé, a logikai törvények à priori természetének és a maga végel-vei metaphysikai jellemének. Logika és ismerettheoria nélkül nincs exact tudomány, és hogy ezek az alapfeltételek fentartódjanak továbbra is, a philosophiai tanoknak kell alkotni a külön tudományok alapját. Mindig jobban-jobban átlátják azt és a positivismust, mely Némethonban egy ideig valóban éléhaladásnak tartatott, a természetvizsgálók is nem sokára mindnyájan reactionariusnak fogják nézni.

Brassai.

A vallás az emberiség különböző korszakaiban. *)

„A vallás nemcsak cultusban, hanem oly tanban is áll, melyet nemcsak érteni, hanem érezni is kell“. Eötvös.

Mélyen tisztelt közönség! Midőn felolvasásom tárgyául az ó-kori nevezetesebb népek vallásának rövid ismertetését, s a ker. vallás koronkénti fejlődésének körvonalozását tűztem magam elébe: nem lebegett előttem az a gondolat, hogy talán újabb ismeret vagy élvezet-forrást nyithatok fel n. tisztelt hallgatóim előtt, mely az erkölcsi szép iránt fogékony lelkük forró vágyát némileg is enyhíteni képes volna. Legfőlebb anynyit reméllek elérhetni, hogy tisztelt hallgatóimnak — rövidségem miatt — nem leend idejük oly édesen elalunni, mint az angol királynéval történt egy hasonló irányu felolvasás tartama alatt.

Minden elfoglalt téren, melyet az emberi ész munkálkodása helyéül választott ki, legyen az eszményi vagy realis irányu, napjainkban előhaladásról és tökéletesüléstről irnak és beszélnek a szellemi munkások légiói. Miért ne mondhatnók ezt a vallásról is, mely első rendü belépti jegy egy nemes és boldog sziv megnyerhetéséhez.

Isten erkölcsi világának, a szellem országának, valamint a kedély szépművészeti érzelmeinek is törvénye, a menyinyire ismerjük és meghatározhatjuk, az előhaladás és fejlődés törvénye kell hogy legyen. A gyakori megállapodások, az elzáró kasztrend, vagy a tévelygések zavara néha-néha visszaesést mutatnak a fejlődés útjájáról; de a soha sem pihenő szellemi életerő utat tört magának a chinai magas falakon is, behatott a pyramisok és katakombák titkos rejtekeibe, megdöntötte Babylon és Róma ó-falát, s összszefűzte a sötét multat — mint a hajnalpir a éjszakát — a világos jellennel; szellemi rokonságba hozta Mózeszt, Sokratest, Krisztust, Galileit, Washington, Channinget és Eötvöst az igaz, jó és szép

*) Felolvasatott a sz. kereszturi paedagogiai körnek 1875 május 9-kén tartott második felolvasási estélyén.

eszméjének tökéletesítésben és előbbrevitelében. E fejlődési törvényt vegyük rendre a történelem folyamán a legrégebb barbaroktól a módszeresen rendezett kereszténység előállításáig.

Lépünk bé a kínaiak közé. „Mint hogy az emberi nem fejlődése is a nap mindennapi pályáját követte közönséges felfogás szerint, igen valószínűleg a kínaiak voltak a legszélső keleten, kik legelőször léptek ki a félvadság állapotából“, államot és társadalmat szervezván magok között. Valószínűleg ők nyitottak bé először a fejlődés, a haladás előcsarnokába; de innen tovább nem is haladtak, elzártak magok körül minden tovább vezető utat ugyanynyira, hogy a szellemi felvilágosodás elfogadó terme sok százezerdon keresztül nem nyilhatott meg előttük.

A kínaiak vallása így határozható meg: minden létezőnek végoka az Ég és Föld; a kettő a legfőbb istenség, amaz atyja, ez anyja mindennek. Szellemi isteni lény megjelölésére nincs is a kínaiaknak saját szavuk. Az ég és föld között van az ember, kinek vak engedelmességgel kell alkalmaznia magát az állam törvényeihez, melyek égi származásuaknak tartatnak. Ezeknek korlátlan öre a császár, az „ég fia“, a „szentelt úr“, kit isten gyanánt tisztelték. A kínai vallás nem egyéb, mint államtan (politika), mely az embert nem független, szabad, munkás polgárrá és családtaggá neveli, hanem a császár iránti szolgálai engedelmességre kötelezi. Ott az egyén megsemmisül az egészszel szemben, csupán a nagy gép kiegészítőjévé válik. Az előhaladás vallástalanság, szolgálai függés a legfőbb törvény. A természet bőszerű adományai mellett az örökös szellemi terméketlenség tartotta zsibbadásban a mennyei birodalom lakóit. Reformator, vagy szellemi óriás, ki megdönthette volna a családi uralom zsarnokságát, hol a családapa föltétlen despota, a családtagok vakon engedelmeskedő rabszolgák, a ki költőiséget, benső nemesítő erőt, magasztosságot varázsolhatott volna szűk korlátu gondolkozásmódjuk helyébe, a ki a szabad önelhatározásra és az egyéni erő cselekvési terének útát nyithatott volna, egy ily működő erő nem állott elő. De az újabb szellemi áradat hullámai erősen csapkodják a fejlődést célzó mohos falakat. Kína legszélső határán ébred fel a kelő nap, s onnan hinti ránk fényözönét, hogy elevenítő ujjai alatt életre keljen a természet sok ezer munkássa. A szelid nyugat ezért cserébe küldi a szellemvilág csillagait, melyek bévilágítják a szolgaság és tévelygés vak éjjelét, hogy istent és erényt ne a gépies kormányrendszerben, hanem az

önállóságra jutott ember szívében s erkölcsi cselekedeteiben találja fel.

Határozott előhaladás és tökélyesbülés észlelhető Indiában még a Krisztus előtti korból, nem anynyira a vallást, mint az erkölcsant illetőleg. Itt is kezdetben a keleti képzelő tehetség sajátos eszmék szülemlését hozta létre. India mosolygó ege alatt a természet csak jótékony oldaláról mutatkozott, s innen fejlődött ki az isteni világlelek, a jóakaró gondviselés fogalma, melytől minden teremtmény vette vala lételét. Vallásukat a kifolyási rendszerre (systema emanationis) alapították, mely szerint az egész látható és láthatatlan világ az istenségből indul ki, s nagy időközök után ismét visszatér hozzá. Az embert is tehetetlen, szenvedőleges állapotba helyezi, a ki szintén a főistenhez, Bramához tér vissza. Azért nem remélvén elérhetni a földön a tökéletesség bizonyos fokát, nem ismervén a szabadságra való törekvést, vak hite útját szegte előáladásának, s önakaratját alárendelte a sors vak akaratának.

Hogy a szellemi élet e borús sötétségéből ki ne bontakozhassanak, létrejött közöttük a legszigorubban elrekesztő kasztrérend, mely ha a nemzeti hagyományok fenmaradását eszközölte is, de másfelől a népet örökös rabigába görnyesztette.

Mint hogy a bramánok (papok, tanítók) neki adták magukat a télen szemlélődésnek, melyet sokkal többre becsültek, mint a szellemi és anyagi erők felhasználását: önként következett, hogy a halálos ítéletet önmaga mondja ki maga felett. Mert a hol észszerűség s erkölcsi tartalom nélkül való parancsok és rendeletek szolgálai megtartása; a hol vezeklés, szellemi munkásság és erkölcsi emelkedés nélküli külső szenteskedés által akarják a népet és társadalmat összefűzni: ott az erkölcsi és szellemi életcél el van tévesztve, ott a való és tevékeny élettől anynyira elidegenítették az emberi kebel, hogy szülőföldjét a képzelem világának, a természetfölöttit, az elérhetetlent tartja valódi hazájának.

E szellemi pangásból az akkori idők egyik nagy reformátora, Buddha, (Kr. sz. e. 600 év) rázta fel az indok társadalmát, mely általa új erkölcsi képet ölte magára. Kemény hadat izent — az egyenlőség és testvériség nevében — mindazoknak az intézményeknek, melyek a népet szellemi urbériség alatt tartották. Hozott erkölcsi törvényeket, melyek minden embert jó akaratra, irgalmaságra és kölcsönös emberszeretetre köteleznek. Ezek hatása alatt

kelet világnézete megváltozott, szellemi arculata más szint váltott. Az előhaladást lebilincselő kásztrendet az egyenlőségről szóló tanításaival döntötte meg, hirdetvén az erkölcsi szabadságot mindazoknak, kik erényeik által méltókká teszik magukat arra. Tanításai sok lelkesült ifju szívében viszzhangra találtak, kik eszméit győzelemre juttatni segítették szent enthusiasmusokkal. „De a menynyire észszerű és gyakorlati volt erkölcstana, anynyival kevesebb értékű hittana, minthogy Isten személyi létezését tagadván, a vallásos élet kifejlődése lehetetlenné lön téve. Ennek is, mint minden polytheismusnak, végsorsa a halál, a megsemmisülés. A történet igazolja ez állításunkat, mert idők folytán milliók erkölcsi előhaladásának és szellemi fejlődésének lett sirja mindaddig, mig megzendült felette is Krisztus életre hívó szózata“. Hogy a ker. hit és erkölcstan ma már a hidtől a hóhegyig (Ceylon — Hymalaja), ha szórványosan is, elterjedésnek örvend, s annak nyomában az éltető szabadság virágai fakadoznak, arról sokat beszélnek folyóirataink, s dicsérő elismerést érdemel az angolok szívós kitartása és áldozatkészsége.

Tekintsünk bé Egyiptomba is. Itt világos bizonyosságára találunk annak, miként az egyes ember szokásán, jellemén, szóval lelki képén meglátszik annak a társaságnak jellege (typusa), melyhez életviszonyai csatolják: ugy Egyiptom ős lakói is a természet járásához és működéséhez szabták vallási rendszerüket s egész életüket, minthogy annak kiváló jelenségei szüntelen éberségben tartották figyelmöket. A Nilus mentén, hol a teremtő erő és romboló halál oly közel érintkezésben voltak, az emberek legfőbb vágya volt a halál pusztító erejét gyöngíteni, az életadó természetereket magasztalni és dicsőíteni. Imádásuk tárgya tehát a nap volt; királyaikat is ettől nevezték el; a Rá- v. Phrát-ból lett Pharaó, a mi anynyit tesz: a nap fia. A napisten a napkorongban székel. A napjárásának képletes kifejezését így adja elő egy monda: Egy keletről jövő csodamadár, Phoenix, jó illatu tömjénben magát elégeti, hogy ismét megifjodva támadjon fel hamvaiból s úgy térjen vissza keleti hazájába.

Tulajdonképen nemzeti istenük Osiris (nap isten), ennek neje és fivére Isis (a föld), fiok Horus (a tavasz). A tél és nyár kicserélését így adja elő a hitrege: Osirist megöli irigy fivére Typhon vagy Set (Samum) 72 társával és hulláját egy szekrényben a folyamba sülvesztik. Isis sirva keresi elvesztett férjét; végre

megtalálja a hullát Phoenicziában egy szent szigeten. Fia Horus megboszulja atyja halálát s helyettök uralkodik.

Hitték a lélek halhatatlanságát, de azt a hulla fentartásától tették függővé, azért nagy gonddal bébalzsamozták halottaikat, s katakombák (aknaszerű tornácok) alá temették. E természeti polytheismus helyét ma már a kereszténytanok, részben pedig Mahomed vallása töltik bé.

A perzsáknál szintén a természet erőinek imádása fejlődött ki; de vallásuk erkölcsi becsénél fogva az eddig említettek felett áll. „A nap, mely a téli fagyot felolvasztja; a hajnalpir, emely az éj ködét elüzi; a lobbanó tűz, a mennyei világerő földi képmása, melynek felemelkedő lángjában az emberi lélek menete az örök világforráshoz van képletileg kifejezve, mindezeket keleti Iran pásztornépei isteni lények gyanánt tisztelték. Az elaszító szeleket, a sivatag rémjeit, hol a pusztulás szellemei lakoznak, mint ellenséges ördögöket rettegték. Ebből a felfogásból kifejlődött az a dualistikus nézet, hogy a világban szellem uralkodik: a jó és rossz, a világosság és sötétség szelleme. A jó szellemet nevezték Ormuzdnak, a ki magába zár minden jót, tisztát és szentet; vele örökös harczban áll a rossz akaratu Ahrimán (ebből származott a magyar „ármány“ szó). Hitték, hogy Ormuzd Ahrimánt, vagyis a jó a gonoszat legyőzendit, s akkor tartós lesz a béke, a földet örökös világosság veszi körül, melyen felépül a boldogság országa. Azért kötelessége Ormuzd tisztelőjének a gonosz ellen küzdeni még áldozatok árán is; irtani kell a veszélyes állatokat, plántálni a gyümölcsfákat, mindenek felett pedig az erkölcsi szent törvényeket kell a kebelben meghonosítania. Az alapelv benne ez: legyőzni a bűnt, diadalra juttatni az erényt.

Az ó-kor nevezetesebb vallásai közül még a görögökéről és a rómaiakéről kellene szólanom, de minthogy azokról szélesen kiterjedt irodalom beszél, sokkal ismeretesebbek t. hallgatóim előtt, mintsem azok felületes ismertetéséhez kezdhetnék. Művészi öszszhangjával, aesthetikai becsével felülmulja a görögök vallása valamennyit; vallás-erkölcsi tekintetben pedig csak a zsidóké és perzsáké áll ezen feljül. A görögök vallása kezét fogva a művészettel, kiszámíthatlan előnnyel volt a nevelésre, tudományra és költészetre. Ezek hathatós mívelése képesekké tette a szabadság élvezésére Hallas nemesen gondolkozó lakóit. De minthogy a legtökéletese-

sebb fogalma istenített emberi lényekhez volt kötve, kikben az emberi erény és emberi gyarlóság egyformán képviselve volt, időhaladtával, midőn lelki szemeikről lehullott a tévelygés fátyola, a sokistenség uralma is leomlott Olymp-egéről. A bölcsészek iskolája a lelki szemlélődésnek új aeráját nyitotta meg, s a kereszténység befogadására széles kapukat nyitott az emberi szivekhez. Miként a görögöknél a művészet, a rómaiaknál a politika és jog lépett a vallás szolgálatába, innen ered az állam és egyház egyge, melyet Róma szívós kitartással, hagyományos szokásaihoz híven, féltékenyen őrzött napjainkig. A rómaiak istenei ugyanazok voltak, melyek a görögökéi, más elnevezésekkel.

„Az elősorolt nemzetek vallásrendszeréből kiviláglik anynyi törekvés, hogy az emberiség buzgolkodott az istenség lényét megismerni és észlelni mind a természetben, mind saját bensejében. Mig a sémí népek (kül. babyloniak stb.) e célzt a nap és csillagok járásának vizsgálása által törekedtek elérni; az alatt a hinduk a természet titkaiba mélyedtek s az emberi lélek viszonyát a világlélekhez, a teremtett világ viszonyát az istenséghez iparkodtak kikutatni, s mindent az ősforráshoz visszavezetni. Az egyiptusiak a két irányt egyesítették, s az isteni lényt a csillagok járásában és állatok természeti ösztönében tisztelték. A görögök pedig a mindenséget az isteni szellemmel töltötték ki és megnevesítették az embert az által, hogy isteneiket saját képmásaik szerint alakították. Ezen főirányok alapja a polytheistikus (sokistenség) felfogás. A polytheismus minden pogány vallásrendszer ismertetője. E téves felfogás abból ered, hogy az emberi szellem különös felemelkedés, kiképzés, fensőbb kijelentés nélkül képtelen az istenséget a természet és saját keble nyilatkozatában felfogni, az egységet a sokaságban felismerni. Minden vallási nézet, mely nem theismusban gyökerezik, szükségkép polytheismusra vezet. Egyetlen kis nép, a zsidó nép, volt az, mely az istenséget az egyetlen teremtő őserőben feltalálta, mely volt, van és lesz, melyből minden élet és minden szépség származik. Daczára, hogy pogány népektől volt környezve, e hitet létesítette önmagában és azt ki is képezte“. Mig a görögök kedélyi vallása a durvát simává, a nyersét széppé, a homályost fényessé varázsolta, s az eszményi iránt lelkesedésre gyujtott: a zsidók szent ihletéssel őrizték a magasztos eszmét, mely miden igazságra vezérel. Bámulat és édes áhitat fogja el a lángeszű bölcslet is, midőn kimagasadni látja a véghetetlen

isteni képét; mint magasztalja fel Mózes a népvezér és államalkotó, a Jéhova trónját, szervezi a menyinei királyságot; miként biztosítja Sámuel a lelkiismeret szabadságát, s lépteti életbe a gyakorlati isteni tiszteletet a próféta-iskolák megalapítása által; miként kezd emelkedni a magas lelki szemlélődés Dávid, a koronás dalmok alatt, midőn ékesen zengő hymnusokban nyilvánul a költői lélek, mely a sovárgó kedélyeket a hit szárnyain az örök szépség, Istenhez emeli. A mi a fogságban a Babylon vizei mellett táplálta és a Sion újra építésére ösztönözte a kesergő népet, az a próféták bús elegiai költészete volt. De mivel hitnézetei egyoldalúak voltak, a menyinyiben nemzeti istenhez kötötték, daczára benső vallásos érzetüknek, anynyira megcsontosodtak önhittségük miatt a külö czérémoniákban, s a betüimádásban, hogy a megváltónak okvetlen fel kellett ráznia kortársai lelkiismeretét, s öntudatra ébreszteni a választott népet; meg kellett nyitnia a sziv zárait, hogy a tiszta lelki nézet és szemlélődés bémenetelt szerezzen; egy olyan országot felmutatnia, melyben Isten minden szétszórt gyermekei egyesüljenek. Ez ország alaptörvényévé a szeretet állította fel. Az első ker. martyr István, s az ő követője Pál, e tanon kívül mindent semminek hirdettek, s a világot a Mózes törvényeitől szabadokká tették.

Eddig a pontig helyeselték az előlépést a keresztények, de azon túl akadályozni kívánták.

Azok, kik az idő folyamán keresztül az előhaladás ellenségeivé szegődtek, mindig azon osztakoztak, vajon a pogányok és zsidók, a rómaiak és protestánsok, a modern keresztények és hitetlenek közül melyik van az igazság birtokában, melyik jutott el egy magasabb lelki álláspontra. Mindenik biztosítani igyekezett követőit, hogy ő a legmagasabb tökéletességet elérte; rendszerének alapja szilárd, mozdíthatlan; az előlépés eddig a pontig kötelesség, azon túl menni bűn. Mindenik felülmulni látszik elődjét kegyes jósága és tökéletessége által; de mindenik is küzd utódjával szemben, ha nem is fegyverrel, de gyűlölettel, kizárással és kicsinyléssel. Mindenik előbbviszi az emberiséget egy lépéssel, de megtiltja, hogy egy másodikat is tegyen. Ha erősen áll, hogy a történetek előbbi folyamán az előlépés igazság és kötelesség volt, úgy most hatványozott erővel kellene az utókor igazolásáért a megkezdett haladást folytatni.

Mindenik egyház tagjai között sok ezer kegyes lélek található, kik vakbuzgóságukban anynyira ragaszkodnak vezetőik tanításaihoz, hogy mindazokat istenteleneknek tartják, kik csak parányi részben is a tökéletességet más úton keresik. Ebből látható, hogy minden nemzet és osztály saját csalódásába anynyira bé van bonyolodva, hogy örökölt hitének szentségét felette túlbecsüli. E csalódástól őrizkedni kötelességünk. Mindnyájan tudjuk, hogy könnyen elfajul hazafiságunk is, ha igazságtalan ellenségeskedési viszonyban állunk az idegennel szemben. Épen azért vallásunknak tulajdonított elsősegye gyűlöletes idegenkedést szül azokkal szemben, kik ennek tekintélyét vagy tökéletességét el nem ismerik.

Ez önző felfogás miatt a keresztény egyházak hamis álláspontra jutottak; mikor az egyik elnyomta az egészséges emberi értelem gondolatait, ugyanakkor a másik kárhoztatta „e világ bölcsességét“. A pogányok gyűlölete átszállott a keresztényekre, s az egyház beleésett a vele született babonába, melyből a későbbi időben a józan észszel való kibékülés által menekedhetett meg.

Ez a kibékülés kezdetét vette a classikus írók tanulmányozásával; ez által lehetővé lön téve a kutató észnek behatolni a görög és római írók eszmevilágába. Az elfeledett bölcsészek szellemi tárházából (muzeumából) napfényre hozták a világosság fegyvereit; éles harcokban kiküzdötték az ész és szív jogait. Erre következtek a természettudósok, mint Galilei és Newton stb., kik nemcsak hogy számtalan babonás képzetet aláástak és eltemettek, hanem a pozitív hitbe is éltető igazságot csepegtettek. Ezen előharczosok küzdelmeinek lön eredménye a népek politikai szabadsága is. Ez előretörő mozgalmak vizsgálódásra, a tudományok fejlődésére vezették a nemzeteket. Rájöttek arra a józan nézetre, hogy oktalanság és igaztalan gondolkozó emberektől azt várni, hogy atyáik hitében állva maradjanak. A helytmaradás visszaesés, a visszaesés halál. Hogy hitünket tudásunkkal békés összhangzatban tarthassuk: a történetbuvárok, természetvizsgálók, bölcsészek, szóval magas lelki képzettséggel bíró férfiak nyomán kell utat törnünk magunknak a ker. miveltség igéretföldére.

A vallás a lélek benső ősztöne, s mint ilyen a kedély melege által tápláltatik, a józan értelem által lesz tisztává és széppé nyilatkoztatva. E minden erkölcsi szépségek legfensőbbike csak úgy fog tökéletesülni, ha mindkét szellemi erőnkkel, észszel és szívvel öszszemunkálunk. A vallásos emberek sokáig félték a vizsgáló és

nyomozó gondolatoktól és a vallásos érzelem bírálóit megvetették, s e miatt az ész és szív harmóniája hosszú időn keresztül nem jöhetett létre. Némelyeknél pl. a vizsgálódás, a visszaélések megismerése bizalmatlanságot, sőt mint nem egy szomorn példa tanúsítja, teljes hitközönnyt, vagy nyílt hitetlenséget szült. Azért, hogy koronként önző czélokra zsákmányoltatott ki az, a mi isteni, erényes és szent, nem bizonyít azok tarthatatlansága mellett. Szépen mondja nagy Eötvösünk: „Abban, minek csaknem kétezer éves története van, sok olyat is találunk, mi aljasnak látszik. A századok, mint a vizek folyásukban, nem legtisztább részeiket rakják le, s ha a keresztény civilizatio hosszú multját tekintjük, valóban nincs mit bámulnunk egyes kinövésein, de ne feledjük el, hogy a fát nemcsak hasadozott kérgéből, mely százados sebhelyeket visel, hanem dús lombjaiból, virágaiból s gyümölcseiből ítéljük meg, s vajon ki a kereszténységet ekként tekintendi, nem fogja-e elismerni nagyszerű jótékonyágát?”

A vallás történet íróinak gyakori panasza az is, hogy két nemzedéken keresztül sem tartható fenn tisztán egy-egy egyház vagy vallás sem a maga eszményi irányában, s már a harmadik nemzedéknél egész vallástalanság lép annak helyébe. Sőt néha az átmenetek nagyon hirteleniek a kegyesség korszakából az elkorcsosulás korszakába. E sajnálatra érdemes tünemény hibája a vallás bizonyos elégtelenségében keresendő, a menyinyiben a kor haladtával és a tudományok fejlődésével nem igyekszik párhuzamosan kielégíteni a szív és kedély aesthetikai követelményeit. A midőn a tudomány a realék terén nagy hódításokat teszen, s az ember anyagi szükségseit nem késik pótolni: ugyanakkor tetemes mulasztást követ el a kedély igényeinek kielégítésében. Az örök szépet, mely a természeti és erkölcsi világban egyaránt feltalálható, nem mint a kebel nemesítő és boldogító gyönyörét, hanem mint anyagi hasznot nyújtó élvezetet tárja elő.

A hiba kétségen kívül a tényekben keresendő, a menyinyiben a gyakorlati vallásos élet és szabad gondolkodás még természetellenesen külön vannak választva. Szükség, hogy legyen kegyesség, melyet a szív jósága és gyöngédsége hoz létre; világos fő, mely nem elnyomja, hanem őrt áll a szív birodalma felett.

Az idő bizonyosan meg is van érve egy ily vallás számára, melyben a nemes szelidség, nem a szolgálai, hanem az önkéntes, természetes aláztatosság, a buzgó áldozatkészség és igaz önzés-

lenség jutnak diadalra; midőn ker. erények a magok dicsőségének tisztaságában fognak jelentkezni; midőn a haladó világ örök mozdonya, a lelki és szellemi erő, az igazság után való fáradhatatlan nyomozásban ki nem fárad, s benső akarati erővel vonzódik ahoz, a mi szent és tiszta.

A vallás nemcsak hogy kibékíthető a legszabadabb szellemi étellel, a valódi műveltséggel, hanem még a legzordonabb kedélyekre is aesthetikailag nemesítő hatást gyakorol. A nagy hirű Niemeyer mondja: „a kik Grönlandban a téritők által oktatást nyertek a kedélyképző vallás-erkölcsstanból, az által különböznek a többiektől, hogy a nálok szokásos undok szennyet s majdnem állatias életmódot tisztasággal váltják fel“. Önként kérdezhetem egy aesthetikussal: „vajon mivel népek között nem lehet-e a vallás fogantatos eszköz a lelki szépség emelésére“. Csak a vallásosan mivel ember érez keblében részvétet embertársa szerencsétlenségén. A kiben erős hit látszik, abban él erős akarat: megtartani az örök hűséget, szeretni szülőt és gyermeket, védeni hazát, jogot és erényt. A kinek az égi hit és bizalom érzéseitől hullámszik keble, az nem rendül meg a romok felett, ha az ádáz tusa napja elveré legszebb reményei gazdag vetését. Az üldözések között nemes szelidséggel hirdeti az igazságot, mint Sokrates és Náthán. Elvezeti gyermekeit a Nebó-hegy aljáig, maga csak bétékint az ígértföldre viránya; útát jelöl, megáldja őket, s a kiküzdött harcz után eltűnik, megidvezül! Kérdi talán egyik hallgatóm, hol buzog a forrás, melyből ez az életital csergedez? Ott pezseg a könyvek könyvében, a nemzeti irodalom örökbecsű remek műveiben, az emberi ész és a természet dicső alkotásaiban, s ha pap nem volnék, utánmondanám néha még a szószéken is. De ezt mivel közönség előtt mondani, mai napság visszásnak tetszhetik. Igaz! én nem mondom a kevésbé mivel embernek is: jer a templomba, ha idvezülni akarsz okvetetlen. Az idvezülhetésre nézve a hely előttem relativ dolog. A szobában, mit négy fal zár el; a bérctetőn, hol a felhő is kipiheni magát; egy csendes völgy ölében, hol a béke angyalai enyelegve játszanak; a fák sudarai között, hol a balzsamillatos levegőt a csalogány éneke tölti bé, — mindenütt nyilatkozhatik előtted és benned az isteni; de mert a közös buzgóság is emelheti kebled érzelmeit, lehetetlen egyet nem értenem a vallásos kedélyű költő és államférfi Eötvössel, az én eszményképpemmel, a ki azt mondja: „Van valami nagyszerű az egyház szertartásaiban, mi

a szívhez szól, s talán épen az által boldogító leginkább, mert hitünknek inkább képeket, mint magyarázatot nyújt. Ki nem emlékszik vissza gyermek korába, vagy életének egyes pillanataiba, hol vagy öröm, vagy fájdalom felveré lelkét hideg egykedvüségből, azon behatásra, melyet az isteni szolgálat lelkére tett? Kinek szívét nem szállá meg néha újratossá, midőn a sötét egyházba bélepett? Kinek lelkében nem támadt egy titkos vágy, ha térdre borulva az oltár előtt, szorult szívvel elmondá ismét gyermekimádságait; s ha a szent ének, mint egy nagy áldás hangzék vissza a magas boltról: ki nem érzé vigasztaltnak, sőt boldognak magát?"

Mínthogy itt a tárgy maga beszél, többet mondani szükségfelettinek tartom. Efelé végére jutottam felolvasásomnak, melynek jellegéül ezt választottam: „A vallás nemcsak cultusban, de oly tanban is áll, melyet nemcsak érteni, hanem érezni is kell“. Ezért kegyesen kérem mélyen tisztelt hallgatóimat, hogy vallásos tárgy felolvasásomat ne a fontoló ész és tudomány mérlegével, hanem a szív és jó érzés sokat megbocsátó elnézésével bírálják meg *).

Gombos Sámuel.

*) Az idézett helyek részben dr. Wéber György „Világtörténete“, csekély részben Szász Domokos „Vallásos eszmék“ czimű munkáiból vannak átvéve.

Az E. K. Tanács évi jelentése a f. évi jun. havában tartott E. Főtanácshoz.*).

Midőn az E. K. Tanács egy évi sáfárkodásáról a Mlgs E. Főtanácsnak beszámolni szerencsés, szomorú kötelességének ismeri a Mlgs E. Főtanács becses tudomására hozni azt a nagy veszteséget, mely kedves emlékü püspökünk néhai Kriza János afia halálában hitfelekezetünk kisedet sergét érte.

E veszteségre az E. K. Tanács, törvényes szokásainkhoz képest, a püspöki teendők intézésével az E. Főtanács további határozataig felhívta egyházi főjegyző Pap Mózes afiát, a főjegyzői teendők intézésével pedig Derzsi József kolozsvári egyik pap és tanár afiát, mely intézkedésről értesítette egyfelől egyházi hatóságainkat, másfelől hazánk kormányát.

Néhai kedves emlékü püspökünk érdemeinek, valamint veszteségünk nagyságának érzetében az E. K. Tanács kedves halottunkat egyházközségünk halottjának tekintette, tisztességes temetési költségeit a közpénztárból fedezte, azon hitben és meggyőződésben, miszerint a Mlgs E. Főtanács is meg fog nyugodni azon, hogy az E. K. Tanács egész hitközségünk nevében sietett egyfelől néhai püspökünk érdemeiért a kegyelet és tisztelet adóját ennyiben megvinni, másfelől a mindent veszített család irányában a szives jóindulatnak és részvétnek ezt a bizonyítványát kimutatni.

Fájdalommal jelenti az E. K. Tanács néhai igazgató tanár Marosi Gergely kedves emlékü afiának halálát. Az elhunytban egyházközségünk egy oly munkást veszített el, ki húsz évre terjedt közpályáján mindazokon a részeken, melyekre hitközségünk

*) A múlt évben tartott egyh. főtanács meghatározván, hogy az egyh. képr. tanács jövőre évi működéséről egy átnézeti jelentést terjesztszen a főtanács eleibe, a miből azok is, a kik a jegyzőkönyvek átnézésére kellő idővel nem rendelkeznek, tájékozhatassák magokat a nevezetesebb mozzanatokról: így készült ez évi jelentés, mely mint ilyen, egyházunkban az első s közlésére maga az egyh. főtanács kérte fel a szerkesztőséget

érdekei bármikor és bármerre szólították, az önmegtagadás határáig érő buzgalommal, lelkiismeretesen, értelmesen és becsülettel munkálkodott utolsó lehelletéig.

Fájdalommal jelentjük a halálát egyházi tanácsos Kozma László néhai kedves emlékü afiának, ki negyed század óta közügyünk minden mozzanataiban munkásságával és áldozataival legkészségesebben résztvett. Elvesztettük sorainkból halálozás útján Kovács Ferencz és Bozsza Ferencz e. tanácsos kedves atyánkfiait.

A püspöki hivatalhoz f. évi április 1-ső napjától kezdődőleg 54, nagyobbára egyházi személyeket illető beadvány érkezett, melyek közül csak öt van további hivatalos tárgyalás alatt, a többiek véglegesen elintéztettek.

Belső embereink között ez év folytatában csak az a csekély változás történt, hogy egy ideiglenesen alkalmazott tanító afia véglegesen alkalmaztatott. Karácsonfalvi ekklezsiánkban a mesteri állomás bétöltése iránt most folynak a tárgyalások.

Boldogaszszonyfalvi mindkét belső emberünk iránt a köri közgyűlésen oly panaszok merülvén fel, melyek ellenök a közkereset megindítását indokolták; az apapiszék által lejártatott kereset és annak nyomán hozott ítélet alapján az E. K. Tanács említett afiait hivatalaiból ideiglenesen felfüggesztette azon fenhagyással, hogy ha az 1876-ik évi Szent György napig alkalmazhatóságuk iránt életökkel kellő biztosítást nyújtanak, belső emberekül alkalmaztatni fognak adandó alkalommal.

A közigazgatás a szokott módon folyt. A közelebbi főtanács óta 30 ülésben 356 közigazgatási és tanügyi tárgyat intézett el az E. K. Tanács, többet természetök szerint a Mlgs E. Főtanács eleibe terjesztett, miként a beadott tárgysorozat mutatja. Fordulván elé oly esetek, hogy hazánk határain kívüli, nevezetesen osztrák birodalmi alattvalók vallásunkra tértek, s ilyenek válópert is indítottak, E. Főpapiszékünk illetékességére nézve a Főpapiszék és az E. K. Tanácsnak kebelében is kételyek merültek fel, ezért az E. K. Tanács egy feliratban felkérte vallás és közoktatási miniszteriumunkat, hogy mivel hazánkban azon egyes hitfeleink, kik nem laknak valamelyik egyházi körünkben, vagy valamelyikhez közel, azokat úgy tekintjük, mint kolozsvári ekklezsiánkba kebeleztet tagokat, engedje meg s illetőleg az osztrák birodalmi cultusminiszterium útján is eszközölje ki, hogy azon osztrák alattvalók, kik vallásunkra térnek át, egyházilag egyházközségünk illetősége alá s a kolozsvári ekklezsiánk-

ba kebelezetteknek ismertessenek el, egyházközségünknek hazánkban lakó egyes tagjaival egyházilag egyenlő jogokban és kötelezettségekben részesülhessenek. Mult évi december 20-áról kelt ez iránti felterjesztésére még nem kapott választ az E. K. Tanács.

A magyar akadémia történelmi osztálya felhívta az E. K. Tanácsot, hogy néhai Kovács István afiának kéziratban levő következő munkáját: „Attilai hunok nevök feltünésétől birodalmuk elenyésztéig“, adja át a magyar akadémiának megismerés, esetleg kiadás végett. Az E. K. Tanács azon meggyőződésben, hogy az irt munka megismertetése és kiadása által a hazai tudományosságnak s jelesen hazánk történelmének hasznos szolgálatot teend, készséggel kiadta a kéziratot, lemásoltatván Jakab Elek atyánkfia közbejöttével; egyszersmind reményli, hogy a kiadás által azt könyvtárunk javára értékesítheti.

Angliai hitrokonaink f. évi május 20 án tartott közgyűlésökben egyszersmind az angol unitárius társulat megalakulásának ötven éves emlékűnnepét is ülték. Angliai hitrokonaink részéről azon óhajtás is fejeztetvén ki, hogy azon gyűlésen a magyar unitáriusok is képviselve legyenek; az E. K. Tanács azon erkölcsi kapocsnak az érzetében, mely minket angliai és amerikai hitrokonainkhoz fűz, s annak tudatában, hogy említett rokonaink irántunk az érdekeltségnek és hitrokoni vonzalomnak szép áldozatokban anynyi jelét mutatták és mutatják, kötelességének érzette teljes készséggel megfelelni a felhivatásra s Jakab Elek atánkfiát kinevezte hitközségünk részéről küldöttnek az említett ülésre, úti költségeit a közpénztárból előlegezván, egyszersmind e kiadásnak a pénztárnak leendő megtéríthetése tekintetéből aláírási ivet tett ki, melyet Brassai Sámuel afia ismeretes áldozatkészségéhez képest 50 frttal nyitott meg. Jelenleg Párisban időző Dr. Gyergyai Árpád is készséggel ajánkozott felhívásunkra, hogy a maga költségén az irt gyűlésen mint egyik küldöttünk megjelenik. Képviselőinknek küldötéséről jelentése a Mlgs E. Főtanács előtt fekszik.

Sajnálja az E. K. Tanács, hogy a tanügy állapotáról kimerítő jelentést nem tehet, mivel a Főtanácsnak előbb történt megtartása miatt a falusi iskoláinkban végrehajtott vizsgálatokról szóló jelentések még nem érkeztek bé, s a beérkezettek még nem lehetett megvizsgálni, felsőbb tanintézeteinkben pedig még később fognak megtartatni a vizsgák. A téli félév végével felsőbb tanintézeteinkben tartott vizsgálatokról szóló jelentésekből örömmel győződ-

hetni meg arról, hogy a tanítás mindenütt kellő módon foly; kereszturi középiskolánkhoz elemi osztálybeli tanítóul képezdét végzett egy növendéket alkalmazott az E. K. Tanács. A felérkezett jelentés szerint, ezen tanítónk nagyon szép eredménynyel működik; a képezdei növendékek alkalmazhatása iránt hozott e. főtanácsi határozat ez által is igazolva van.

Néhai Marosi Gergely halála után az általa tanított tantárgyak tanítását kereszturi tanár afiai az üresedésbe jött tanári fizetésben aránylagosan leendő részesülésért magokra vállalván, a tanítás rendje a maga rendjén folyt. Az igazgatói teendőknék az 1874. évi E. Főtanács 11. számú határozatával megállított módozat szerinti intézésével tanár László József afia bízott meg.

Püspök Kriza János néhai atyánkfia által tanított tantárgyak tanítását papnöveldeák tanárai díj nélkül vállalták magokra, nem levén a püspöknek tanári munkálkodásáért külön fizetés rendszerítve.

Az 1874 évi E. Főtanács 4. számú végzése szerint a Pristley tanári állomás helyettesítéseül és terhére ideiglenes tanárocul felkérte az E. K. Tanács Dr. Bartók István városi polgári iskolai és Benedek Áron tanítóképezdei tanár afiát, kik a számukra megállított tiszteletdíj csekély volta mellett is iskolánk és ügyünk iránti buzgalomból iskolánk javára készséggel vállalkoztak és tanítottak, s teljes reménynyel van az E. K. Tanács, hogy nevezett tanár afiai szives jó indulatjokat és hasznos segedelmöket ezutánra sem fogják megvonni kolozsvári iskolánktól.

Iskolánk kórodája mellé a mlgs E. Főtanácstól nyert felhatalmazása nyomán 50 frt. csekély tiszteletdíj mellett felkérte és megnyerte az E. Főtanács rendes orvosul Dr. Gálffy Endre afiát. Ez évben kórodánkban mondhatni folytonosan volt beteg tanulónk, az összesen 39 ápolt közül fájdalom egy el is halálozott, a kóroda ügyében s általában azon kívül is beteg tanulóink orvoslásában rendes orvos Gálffy Endre s vele Bartók István afiai a legkészségebb buzgalommal fáradoztak. A kórodai költségeket a tehetségesek sajátukból fedezvén, a vagyontalanabbakért a kóroda fentartására tett alapítványok kamataiból fedeztettek a kiadások; örömmel jelentheti az E. Főtanács, hogy meglevő alapítványaink kamataiból a kóroda költségeit, mindamellelt, hogy sok beteg tanulót kellett ápolnunk, nemcsak fedezhettük, hanem kevés felesleg is maradt.

Több ekkleziánk: Keresztur-, Sepsi Miklósvár-, de kiválóan Udvarhelykörben tett lépéseket arra, hogy iskoláját községivé nyilatkoztassa. Az E. K. Tanács a maga részéről sehol sem kezdeményezett ezen ügyben, az egyes esetekben oda szorítkozott, hogy 1870-ben 164 szám alatt kibocsátott s később a Mlgs. E. Főtanács által is helybenhagyott körrendeletében felállított elvek s intézkedések érvényre jussanak. Ohajtotta volna, hogy különösen nagyobb ekkleziáink a művelődés és tanulás szükségességéről meggyőződve, önerejökön kívántak volna gyermekeik taníttatásáról gondoskodni, azonban a megindult mozgalmat sehol sem akarta megakasztani, azon meggyőződésben, hogy azon ekkleziáink az illető községtől s különösen az államtól nyert segedelemmel iskoláik jobb karba állítását eszközölhetik.

Bölöni ekkleziánk ez évben erdeje egy részét értékesítvén, jelentékeny összeget vett és venni fog bé, s ez által módjában leendő egy nagyon szép iskolaházat építeni, a tanítók kellő számban leendő béállítását megalapítani, s biztosan remélhetjük, hogy bölöni népes ekkleziánk azon szép vagyonnal, melylyel bir, s a növelésnek és oktatásnak s ez által a művelődésnek lehető kifejlesztésével hazánk egyik legszebb, népesebb és mivelt vidékén unitárius hitünknek és hitfelekezeti életünknek egyik hatásos gyúpontja leend.

Pénzügyi viszonyaink jelen állásáról a Mlgs. és Főtisztelendő E. Főtanács a jelen ülésre béterjesztett költségvetésből és ahoz mellékelt pénztári kimutatásból teljesen értesülhet.

Mult évi pénzügyi viszonyokat illetőleg a következőket siet az E. K. Tanács a Mlgs. E. Főtanács tudomására hozni:

1) Az 1874-ik évre volt pénztárnok Jakab Elek afia által készített és E. Főtanácsilag elfogadott költségvetés szerint

a bevétel volt volna	fr. 17,034. 00
a kiadás	„ 16370. 00

És így az 1875-ik évre lett volna feleslegül átvicendő „ 664. 00

Azonban a számadás tanusítása szerint:

bévéttetett	„ 17086. 00
kiadatott	„ 17979. 00

Mely szerint a valóságos kiadás az előirányzott 16370 ft. kiadást 1609 frittal és 59 krral multa feljül, és így a helyett, hogy az 1874-ik év végével 664 frt. felesleg maradt volna, 890 frt. és 60 kr. feljülkiadás tétetett.

A feljülkiadás onnan származott, mert az E. K. Tanács a költségvetés keretén kívüli kiadásokat volt kénytelen tenni, jelesen:

a) A Tordára beállított harmadik tanári állomás fizetésére főtanácsi végzés nyomán havanként 25 frt. lett volna a közpénztárból fordítandó, de mivel tordai iskolánk pénztára az építkezésekre tett kiadásai s különösen, mert eladások nyomán befolyjni kellő összegeket nem kapta meg, a harmadik tanári állomás fizetését egészen a közpénztárból kellett kiadni.

b) Ideiglenesen alkalmazott tanár Dr. Bartók Istvánnak az 187³/₄-ik isk. év utolsó felében tett buzgó fáradozásaiért 50 frt. csekély tiszteletdíjt adni méltányosnak tartotta az E. K. Tanács.

c) A természet és vegytani muzeum számára rendelt alap kamatából csak 201 frt. 90 kr. folyt be, ellenben felszerelésre és eszközök vásárlására kiadatott 573 frt, tehát 324 frt. 41 kr. a közpénztár terhére esett.

d.) A Farkas Sándor alapkiadásai fedezésére a közpénztárból 14 frt. 49 kr. fordított.

e) Kelemen Bénéiamin afia által a Londonba menő ifju úti-költségei fedezésére tett alaphól 94 frt 66 kr. folyt be, kiadatott pedig 201 frt. 90 kr., a közpénztár terhére esett 104 frt 24 kr.

f) A Kereszturra vizsgára küldött biztosok 36 frt 40 kr. fuvarpénze.

Ezen kiadások nagyobb része az ámerikai hitrokonaink által a Channing és Pristley tanári állomás költségeire küldött 1840 ft. 56 krból fedeztettek.

Az elősorolt rendkívüli kiadások egy részét azonban csak rendkívüli kiadásnak tekinthetjük, melyet az illető alapok a közpénztárnak megtéríteni kötelesek.

2.) A segélyalap összes bevétel	.	.	721 f. 12 kr.
kiadása	.	.	586 " 72 "
a tőke gyarapodás	.	.	134 " 40 "

3.) A kórodai alapnak alapítványi kamatok és az ápoltak által történt megtérítésekből volt bévétele	201 " 61 "
kiadása	118 " 90 "
maradék	82 " 71 "

Az ifjuság által betegápolási célokra gyűtött tőkéből semmi sem használtatott fel.

4.) A közpénztárban kezelt, az egyes ekkleziákat és belső embereket illető alapok megállított módon kezeltettek és rendelkezésük céljaira fordítottak.

Különböen megnyugvással jelentheti az E. K. tanács, miszerint a múlt év az országos kedvezőtlen pénzügyi viszonyok mellett sem volt reánk néze hátrányos. Az 1874-ik év folytatában, a közpénztárba 14,023 frt. 76 kr. tőke fizettetvén bé, a Mlgs E. Főtanács korábbi határozata nyomán végrehajtott építkezés a közpénztár súlyos megterhelhetése nélkül lehetségessé vált. A befolyt tőkék mellé ugyanis a közpénztárunkban kezelt különféle alapokból 16,982 frtnak 6°/_o-ra történt kölcsönvételével az építkezés költségeit fedezni lehetett. És így a Mlgs E. K. Tanács határozatához képest áll az új szép épület, mely a mellett, hogy templomunk, iskolánk és püspöki lakunk szomszédságában egyházközségünk külső tekintélye emelésére is szolgál, a közohajtáshoz képest két tanárunk abban tisztességes elhelyezést nyert, egy nőtelen tanár és pap afa méltányos díjért abban lakik; a bolthelyiségek szállásokkal kapcsolatosan bérendezett alsó részt még nem lehetett véglegesen egészen bérbe adni, reméljük azonban, hogy az utcának közel békövetkezendő rendezése és a járda megkészülése után azok a helyiségek keresettebbekké válnak.

Az építésre vállalkozóval történt peres kérdések eldőltségig a végelszámolás az építés költségeire nézve még nem történhetett meg, reméli és hiszi azonban az E. K. Tanács, hogy Isten segédelmével az épület bérjövödelme a beléiektetett tőkének kamatját már a jövő évben fedezni fogja.

5. Az elkülönített Augustinovic-alap állása a pénztári kimutatásból látható. Ez alapunkat illetőleg az a kedvező körülmény történt, hogy egy darab 1000 frt. értékű záloglevél, egy ugyanannyi értékű szőlődzma kötvény kisorsoltatván, ez alap némi nyereségben részesült.

6. Az administratori kezelés alatti Augustinovic-alap jelenleg áll folyó pénzben 2788 frt. 22 kr. 3100 frt. névértékű érték-papirokból.

Az administratori kezen álló alap terhére múlt 1874-ik évi nov. 12-én nyilvános árverés útján megvásárolta az E. K. Tanács Ladomoson a gr. Bethlen Gábor-féle jószágot. Ezen jószág megvásárlását igen sok nyomós okokból látta az E. K. Tanács szükségesnek megtenni, részint azért, mert az egészben és egyes részei-

ben mindenütt hasonfele régi oda való jószágunknak, s ez által ki-egészítettvén, eddigi birtokunk, ez által annak értéke is gyara-podott, részint azért, mert tanácsosnak tartotta a pénzben levő vagyon egy részét biztos fekvő birtokba helyezettetni, hol az a mel-lett, hogy biztosítva van, a köztapasztalat szerint folytonosan gya-rapszik, mindegyre drágulván a földbirtok.

A vételár lefizetésére szükséges készpénzt az által teremtetete elé az E. K. tanács, hogy az elkülönített Augustinovic-alapból, meg más alapokból vette fel kölcsönképen az administratori alap terhére.

A birtokot az illető törvényszék a maga rendén átruházta hitközségünkre.

S az administratio a mostan vásárolt birtokrészt azonnal ki-adta haszonbérbe a régebbi jószág haszonbérelőjének Timár Károly urnak 1600 frt. évi haszonbérért.

A haszonbér-összeg, ha a vételárhoz hozzáteszszük az átru-házási illetéket is, mintegy 80 frt hijján hajtja bé a befektetett és még fektetendő tőke 6°/₁₀₀-os kamatját; de a haszonbérlethez kötött bérházásoknak, ugymint egy szőlőhegy beültetése, a rétek körüli több száz öl sáncz megásása, egy hegyoldal befásítása s más épít-kezések megtételét beszámítva, ugy kell néznünk, hogy a kellő ka-mat már mostan megjön, s mivel ezek a birtok értékét tetemesen fogják emelni, teljes biztonsággal lehet állítani, hogy az öt évre szóló bérleti tartam lejártával, mikor az egygyé vált két darab jó-szágot együtt fogjuk haszonbérbe adni, a vételár 6°/₁₀₀-os kamatánál magasabb árban fogjuk kiadni.

7. A segélyező Koncz-alapok állása:

A kolozsvári Koncz-alap áll folyó pénzben 10,827 frtból, érték-papirokbán 7350 frtból, kamataiból havanként 60 frt osztatik ki szegény tanulók között 5 és 2 frt. 50 kr. részletekben	18,177 f. — kr.	} 32,410 f. 39 kr.
A tordai Koncz-alap áll: folyó pénzben: 4107 frt. 40 kr., ér-tékpapirokbán 4450 frt.	8557 f. 40 kr.	
A toroczkói Koncz-alap-ban van folyó pénzben 1522 frt. 99 kr., értékpapirban 1000 frt.	2522 f. 99 kr.	
A kereszturi Koncz-alap-ban van folyó pénzben 3003 frt. ér-tékpapirban 150 frt.	3153 f. — kr.	

A tordai, toroczkói, kereszturi alapok kamathalmozás utján gyarapíttatnak. A kolozsvári Koncz-alap kamatainak ki nem osztott része a tőkéhez csatoltatik.

Nem említve ámérikai hitrokonunk Richmond Anna alapítványát a múlt évben adakoztak:

Gernyeszegen elhalt Nagy Ferencz hitrokonunk szerény vagyona $\frac{3}{4}$ részét, melynek megkaphatására az E. K. Tanács a szükséges intézkedéseket megtette.

Tanári nyugdíj-alap létesítésére adakoztak: néhai Mikó Lőrincz kedves emlékü afa örökösei 40 frtot, főmérnök Székely János 100 frtot, együtt 140 frtot.

Mártonffy Gergelyné boldog emlékü jóttevőnk meghalálózván, az E. K. Tanács megtette a szükséges lépéseket, hogy a néhai által kolozsvári és kereszturi iskoláink szegény tanulóinak segedelmezésére tett 6000 frt és 3000, együtt 9000 frt hagyományokat nevezett iskoláink számára megkapjuk.

Jelenteni siet továbbá az E. K. Tanács, miszerint a Mlgs E. Főtanács azon határozatának, hogy egyházközségünk segedelmezésére még eddig nem járult hitbeli afiai arra felhivassanak, a végrehajtására az időt alkalmasnak és eljöttnek tekintvén, aláírási kötvényeket és felszólításokat nyomtatott, és ezeknek az illetőkhöz leendő juttatásáról intézkedett.

A fennebbiekkal kapcsolatban itt adjuk jun. 20 s következő napjain Kolozsvártt tartott egyh. főtanácsunk főbb mozzanatait:

A szép számmal megjelent egyházi és világi tagok özsze-gyűlvén, a gyűlést egyh. főjegyző t. Pap Mózes mint püspöki helyettes nyitotta meg s melegen emlékeztvén a nagy csapásról, mely egyházközségünket néhai püspök Kriza János halálában érte, idvezli a főtanács tagjait, s felkéri egyetértésre s buzgó munkálkodásra. A gyűlés a néhai kedves emlékü püspök halálának hivatalos jelentésére a maga élénk fájalmát, mely részvétét és sajnálatát jegyzőkönyvileg kifejezte valamint az elhunyt, ugy gyászoló családja irányában. A tárgyalások főgondnok, volt kir. tábl. ítélőmester, Gálfalvi Imre és püspöki helyettes Pap Mózes afiai elnökök alatt megkezdődtek. Jelentékenyebb ügyek voltak

1. A zsinat tartása, melyben püspök választás is fog történni, a megállított szervezet nyomán, 1876-ra tüzetett ki, helyéül a Sepsimiklósvár egyházi kör, felhatalmaztatván az E. K. Tanács, hogy az illető körök meghallgatásával, a zsinat tartására az ekklézsiát, valamint annak napját állítsa meg.

2. Vallásunk első hitszónoka és püspöke Dávid Ferencz halálának 1879-ben háromszázados napja levén, a főtanács megbizta Jakab Elek afiát, hogy írja meg Dávid Ferencz életiratát, írói tiszteletdíjúl 400 forintot ajánlván, oly módon, hogy a megírandó mű egyházközségünk sajátja leend, s arról és annak kiadásáról saját szám-lájára az E. K. Tanács fog intézkedni.

3. Jakab Elek és Gyergyai Árpád afiai jelentéséből nagy örömmel értesült az E. Főtanács a szives jó indulatról, érdek-közösség mély érzetéről, melyet angliai hitrokoinink megalakulások f. évben tartott ötvenedik emlékünnepeu a mi képviselőinknek új-ból kifejezni, s a melyről általok egyházközségünket újból biztosítani sziveskedtek.

4. A kövendi ekklézsia saját erején jókora tőkét teremtvén, az E. Főtanács megengedte, hogy az a kepe megváltására fordítassék, és így azon ekklézsiában a személyes kepefizetés megszűnt.

5. Esperes Koronka Antal afia kezdeményezése nyomán felelevenítették és érvényben levőknek ismertettek némely canonok, melyek az ekklézsiáknak vagy egyes tagoknak a belső emberek, vagy ezeknek egymás ellen emelhető panaszai alkalmával követtendő eljárást szabályozzák. Ez intézkedések megállításában az E. Főtanácsot azon elv vezette, hogy a közigazgatási úton elintézendő koresetek eseteiben az esperesi hivatalnak, illetőleg az egyház-köri közgyűlésnek hatásköre és első bírósági illetősége fentartassék.

6. Falusi népiskoláinkban az országos törvény szabványai szerint május utolsó felében tartatván a közvizsgák, és a vizsgákról szóló jelentéseket a köri közgyűlések júniusban tárgyalván, ezen iskoláink állapotáról a tanács nem értesülhetett, megbizta azért az E. K. Tanácsot, hogy a felérkezett jelentéseket vizsgálja meg, s azok alapján készítse el a szokott módon ezen iskoláink állapotának hű képét feltüntető kimutatást, s terjessze a legközelebről tartandó főtanács eleibe.

A felsőbb tanintézetekről szóló felterjesztett jelentésekből megnyugvással látta az E. Főtanács, hogy ezen intézeteinkben a tanítás mindenütt jó módon folyt.

7. Amerikai hitrokonunk Richmond Anna, kolozsvári iskolánk melletti egy tanári állomás felállítására 5000 dollárt ajánlott oly módon, hogy míg abból telik, évenként 500 dollár fordítottassék egy beállítandó tanár fizetésére. Az érdekeltségnek és áldozatkésztségnek e nyilatkozatát kolozsvári iskolánk és ez által tanügyünk érdekében köszönettel fogadván, az e. főtanács a legszivesebb készséggel iparkodott azt a tisztelt alapítónő kívánságához képest felhasználni. Azon tartamra, míg ez alapítvány tart, egy rendes tanári állomás felállítását kimondotta, kötelességének ismervén oda munkálni, hogy ez állomás állandósíttassék. A megválasztandó tanárnak főszakmája leend a fűvészetnek és állattannak tanítása.

8. Ulár Pált — két évi segéd-tanársága folytán tanusított minősültsége és buzgalma által szerzett érdemeinek teljes méltánylása mellett — rendes tanárrá nevezte ki az E. Főtanács.

9. Az 1876. évre szóló költségvetés megállítatott.

10. A pénztár állásáról beterjesztett kimutatásból látván az E. Főtanács, hogy azon magános adakozók, kik az 1856. és 1857. évben tőkék biztosítása által kötelezték magukat közpénztárunkon segíteni, kötelezett tőkék kamatait tisztességes felhívás után sem fizetik többen, megrendelte az E. K. Tanácsnak, hogy azok ellen, kik huzamos idő óta nem fizették az illető kamatokat, szigorubb módokat, illetőleg beperlést is használatba véve, a feles hátrálék-kamatok kifizettetését eszközölje.

11. Kolozsvártt a mult évben végrehajtott egy háznak felépítését, valamint Ladamoson egy jószágnak megvásárlását megnyugvasul vette tudomásul az E. Főtanács.

12. Az elhalálozott tanárok és püspök özvegyein és árváin leendő némi segítségül meghatározatott, hogy a meghalálozandó püspök és tanár özvegye egy évig a természetben kapott szállás vagy szálláspénz élvezetében marad, s elhalt férje fizetésének felét egy évig kapja. Hogy ez a teher ne nehezedjék a közpénztárra, a munkamegosztás és költsönös segítés elvén meghatározatott, hogy halálozás esetén a tanár-társak díj nélkül kötelesek egy évig elhalt társuk teendőit magok közt felosztva hordozni, ha pedig a tanári vagy püspöki állomás bétöltetik, a megválasztandó egy évig köteles félfizetésért szolgálni.

13. Indítványozta az E. K. Tanács, hogy a befolyó tőkék egy részét lehessen költsönképen biztosítás mellett kiadni; a Főtanács megmaradott azon korábbi határozata mellett, hogy a befolyó tőkék értékpapirokba helyeztessenek.

14. Az E. K. Tanács tervezetet terjesztett bé egy általános nyug- és segély-intézet felállítására, mely egyenlő kötelezettséggel és egyenlő jogokkal kiterjedjen minden belső emberre, a melyenek püspök, papok, tanárok és tanítók. A nyug- és segélyalap elállítására befolyának az illető belső emberek és az ekkleziák évi részletfizetéseikkel; erre fordítatnának még a keresztelési és házassulási esetek alkamával fizetendő csekély illetőségek és kegyes adományok. Ez utóbbi czimen ajánlott Berde Mózes és Molnár Sándor külön-külön 100 frtot. A Főtanács azon reményben, hogy a jelzett források megnyiltával 15 év alatt 40,000 frt. tőkét teremthet, a javaslatot egészben elfogadja és felhatalmazza az E. K. Tanácsot, hogy az egyházkörök vélekedésének meghallgatása után a tőke alapítására megjelelt forrásokat még az 1876. év kezdetével nyissa meg, hogy az alap előállítása haladék nélkül megkezdődjék.

15. A következő választások történtek: a Richmond Anna tanári állomásra Hajós Béla; Székely-Kereszturra néhai Marosi Gergely helyébe Gombos Sámuel; igazgatóknak Kolozsvárra Benzédi Gergely, Sz. Kereszturra László József.

K. A.

Közlemény.

(A maroskőri esperességi gyűlésből).

Egyházköri gyűlésünk tartatott Sz. Gericzén 1875 július 28 és 29-ik napjain, környéki esperes és sz. gericzei pap nt. Farkas György ur elnöklete alatt.

Mindenek előtt, mint ritka esetet felhozom, tisztelt elnökünk-ről, hogy ő 76 éves életkorban jár, vidor egészségnek örvend, megszokott ügybuzgalma, jó tapintata, eleven észjárása semmi kívánni valót nem hagynak fenn. Mint pap és férj az 50-ik jubilaris évet meghaladta; mint esperes és sz. gericzei pap is e kort megköze-líti; és figyelemre méltó, hogy e környékben egy pap és iskola-tanító sincs életben olyan, ki itten, nem az ő esperessége és sz.-gericzei papságának ideje alatt állott volna bé papi vagy iskola-tanítói szolgálatába. Szép szerencse. Érdemes is rá. Éljen!*)

1875 július 28-án délután 4 órakor ragaszkodó szeretettel csoportosulánk egyházi galambösz elnökünk köré; mert világi fel-ügyelő gondnokaink ez uttal se szerencsétletének megjelenésükkel, tehát az irt időben tisztelt egyházi elnökünk által a gyűlés meg-nyittatott, a tagok igazoltattak, és a közkezelés alá tartozó tár-gyak beszédettek.

Másnap jul. 29-én reggel a templomban isteni tisztelet tar-tatott szép gyülekezet részvéte mellett; holott vadadi fiatal pap, Gál Elek afa, Péld. 1: 7. alapján, épületes és több helyütt meg-ragadó szónoklatot tartott az Urnak félelméről, mint a bölcsesség fejről; vagyis: a vallásosság és felvilágosodás kölcsön-ös és jótékony összehatásáról.

Ezután visszatérve egyházi társaságunk a papság házához, időközben érkezett több felsőbb rendeletek olvastattak fel és hir-dettettek ki azokhoz való alkalmazkodás végett, u. m. V. Ferdinánd

*) Mi is őszintén kívánjuk. — Szerk-

megdicsőült jó királyunk végtisztelete megtételének f. é. szeptember 12-re egyházi tanácsilag lett meghatározása; a hivatalos leveleknek f. é. oct. 25-éig fekete pecséttel kellető ellátása; közönséges halálesetek, ugy a sorkatonák és honvédek elhalálzásának bejelentése; a hivatalos kezelésen átment okleveleknek az illető bélyeggel való ellátása és megpdcésételése; palástdíjak meghatározásának kérdése; keleti marhavészre vonatkozó utasítások; a néptanítók országos nyugdíj-intézetének sat. sat. kérdéseiről.

Tárgyaltattak, a tavaszi iskolavizsgálatok eredményéről bétérszített hivatalos jelentések, melyek áttekintésénél nem fojthattuk vissza fájó érzelmeinket a felett, hogy a legjobb akarat mellett is lassan haladunk a czélszerűbb iskolaépületek emelésével, bérendezésével és felszerelésével, az iskolakötelesek pontos feljáratásával; mert népünk nehezen hajlik meg az iskolakötelezettség törvénye előtt, késlekedik a szükséges áldozat meghozásával, helyt enged gyermekei mulasztásának; az iskola nem állhat bé kellő időben, azután is nem egyszerre, hanem szityegve-szotyogva kerülnek fel, s idő előtt és rendetlenül bomladoznak szét, az oktatás sikerének kézzel fogható hátrányára és a jelen új nemzedék roppant kárára, mert fájdalom, a meghozott üdvös törvény ütő nélküli harang marad az azt gyámolítani kész közegek hiányában; az is világos, hogy százat meghaladó iskolás sereget egy tanító nem kezelhet kellő sikerrel. Az eredmény abban is hátrányos, hogy 897 tanköteles gyermekből 596 gyakorol iskolát, 301 nem iskoláztatik. A vett tapasztalatok után, az illetőknek, szóval, a szükséges utasítások megadtattak, s egyszersmind az iskolavizsgálatot tárgyazó irományoknak, az egyházi tanácshoz leendő felküldése meghatározottatott.

Azonban kedves meglepetés is érte egyházi társaságunkat, a menyinyiben a dunamelléki helvéthitvallásu nt. egyházkerület névtára 1875-re, és ez irt évi közgyűlésének tartalomdús jegyzőkönyve velünk is közölve lett. Megható volt mindannyiankra nézve e magas figyelem, a keresztény szeretet termékenyítő melegének e nemes áramlata. Miért ne vallanók be? jól esett lelkünknek, hogy a nagyra nőtt testvér nem nézi le csekélységünket, s minket is létezőknek és a keresztény nagy családhoz tartozóknak ez által is elismert. Azért az említett irományok hálás elismeréssel fogadtattak, s a környék levéltárába leendő elhelyezésük elintéztetett.

Néhai Kriza János kedves emlékü püspökünk elhunytának alkalmából, az egyházi tanács által hivatalosan értesítettünk: hogy

a püspöki teendőkkel Pap Mózes egyh. főjegyző, és a főjegyzői teendők vitelével Derzsi József tanár és pap bizattak meg, választásig.

Közérdekeltséget keltett a kereszturkői község átirata, melyben egy 1874 jan. 7-én Sz. Kereszturon tartott közgyűléséhez bétérjesztve s tárgyalva volt, és pártolt indítvány ötletéből, és az állítólag papi uralmat tüntető, közügyeink iránti részvétlenséget keltő, vallásos közönyre, sőt vallástalanságra vezető, a reformatió által elítelt, és a jelen korszellem által perhorrescált, egyoldalú közigazgatásunk megváltoztatásának, és a behozandó képvisetbe, a világi elem bévonásának, ódesgetésének eszközzésére, pártolókul, s illetőleg sürgetőkül felhivattunk, mely ilyenén felhívásra visszairtuk: Hogy egyházi társaságunk megvizsgálta s beható vita tárgyává tette az említett átiratot és mellékletét, és ez idő szerint túlhaladott álláspontnak tartja az érdekelt tárgy felmelegítését, a menyinyiben egyházi főtanácsunk, a vélemények előleges békérése után, még 1873-ban 21. sz. alatt a presbyteriumokat, mint első foku képvisellet, elég tapintatosan, s nem egyszerre és rohamosan szervezte, és kilátásba helyezte a 2-od és 3-ad foku képviselletnek is béhozatalát. Egyébaránt is közigazgatásunkat nem tartjuk oly rosz hirbe kevertnek, sem oly bünbaknak, melyre minden gonoszság, s ráadásul a „papi hierarchiá“-nak vádja is, méltán rá mázoltathatnék. Ha nem volna elég komoly ez ügy, méltán nevetéségesnek tartanók e ráfogást. Unitárius hierarchia! Hogyan? Hát ugyan lehetséges volna, és komolyan feltehető: hogy a Jézusnak kicsinyei, azon egy-két nélkülöző, többnyire szerény anyagi viszonyok között tengődő, nem ritkán rongyos, kenyerét a nép kegyétől váró belső emberünk, az egyházközségenként 6—12—24 sat. hatalmaskodó presbyterekre, mint első foku képviselökre, s illetőleg az egész gyülekezetre (mely kicsinlöleg mondogatja: a pap az első ember a faluban, s az is az én szolgám) nyomást gyakoroljon, nyakára hágjon? Lehetséges és feltehető-e, hogy az egyházi főtanácsban is, hol a világiak az egyháziakat két-háromszorosan túlszárnyalják számban, hasonlíthatatlanul anyagi vagyonban, és nem ritkán szellemben is: hogy valaki e helyzetben hierarchiára gondolhasson?

Nincs okunk vádolni dicső elődeinket, sem hogy rosz közigazgatást hagytak volna hátra; sőt áldjuk drága emléküket, hogy időnként és az adott viszonyok közt eszközözni siettek, dobra ütés nélkül, a lehető jót.

Az aspirált képviselet köztünk eleitől fogva létezett tetteleg, és létezik ma is; a kik azt nem akarják észrevenni, szeretnék papírra téve látni.

Készséggel beismerjük magunk is, hogy a környéki képviselet s illetőleg közigazgatásunk nem igazolja teljesen az alatta és felette álló képviselet számarányát. De hát ennek ki az oka? A világi egyházi tanácsosok részt vesznek-e, mint kellene, az esperességi gyűléseken s tanácskozásokban? nem hagyják-e az egyháziakat kicsinylőleg magukra? A világi elemnek csak akarni kell, és meg lesz a képviselet. A szabadság, jog és kötelességérzet, magában véve még nem minden. A szabadság csak elhárítása az akadályoknak, hogy saját belátásunk szerint, s a magunk érdekében mind akarhassuk, mind tehessük is a jót. A szabadság drága portéka, meg van annak az ára, s ki azt képviselote utján biztosítani kívánja, meg kell tapogatnia zsebét, s kifizetnie a belépti jegyet.

Vegyük fel bár a páritás elvét, világiak és egyháziak közt, a környéken: Most az egyháziak csak magokra hagyatva, 30—60-an vannak a közgyűlésen; ha e szám megkétszereződik a „világi elem beédesgetésével“, hogy férnének el tanácskozás és étkezésre; nem egy szegényes papi háznál? Ily drágás időben ki látná el azokat élelemmel és napi díjjal? Vagy talán tarisnyából étkezünk, ingyen szolgálunk, szabad ég alatt tanácskozunk? Félő, hogy a nem elég alkalmas időben való csigázással is csak ott maradunk, a honnan kivergődni akarunk. Sok jónak el kell maradni a tehetetlenség miatt. Tehát hogy mindent dióhéjba öszszevonjunk, mindenek előtt pénzt kellene teremteni, házi pénztárt állítani, a gyűlésre központot kiszemelni, a képviselőket minden fokozaton díjazni. Ugy aztán lehetséges a valódi képviselet. Ha akarjuk a czélt, akarnunk kell az eszközöket is.

Mi egyháziakul hasztalan erőlködünk képviseletet hozni be, ha a világi elem azt nem szükségli, s eszközeit hordozni nem kész.

Hiszszük, hogy eljövend a készség ideje, s meg lesz a képviselet, nemcsak papíron, de tetteleg és valóban is *).

Nagy vívmány lehetőségét ismerjük fel a hatósági átiratokban s kölcsönös megkeresésekben; mert ez uton eszmecsere fejlődik, egymást tájékozunk, buzdítjuk, egyöntetűsége jutunk, terem-

*) Mi azt hisszük, hogy a kereszturi kör is csak ezen idő eljövetelén munkálkodik. — Szerk.

tünk közszellemet és a közjóra kívánatos készséget. Ez úton vált lehetségessé egyet s mást elmondanunk a felhozott tárgy érdekében, és ez uton üdvözljük önök s mások közlékenységét.

Részünkről is ide csatolva im megküldjük jegyzőkönyvi kivonatban az egyházi főtanács idei 21. szám alatt közzétett általános nyug- és segély-intézet tervezetét illető nézeteinket ismerkedés és hozzászólás végett.

Olvastatott az ákosfalvi leánymegye folyamodása, mely szerint az illetők készek az oda szolgálatra eljáró anyamegyebeli pap és iskolatanító gabonabeli csekély béreket pénzzül megváltani, mégpedig: a papit 30 frttal, az iskolatanítóit 20 frttal, s mégis marad elegendő jövedelme szokott kiadásainak fedezésére sőt tőkésítésére is. Mely intézkedés mind a leánymegyére, mind az illető belső emberekre nézve előnyösnek találtatván, pártoltatott, s ajánlat mellett az egyházi tanácshoz, helybenhagyás és megerősítés végett felterjesztetni határozatott.

Az abásfalvi templom számára megrendelve volt segedelem gyűjtésének kérdése felelevenítettet.

A faiskolák beállítása s ügybuzgó kezelése megsürgettet.

Csép Lajos, csokfalvi pap aña jelenti, hogy a néhai báró Wesselényi Miklós által, Makfalván, minden felekezetiesség kizárásával alapított községi iskolában jelen volt a közelebbi iskolavizsgálaton, a hol atcsfalvi egy unitárius tanuló fiu is részt vett, és 3 frt. ösztöndíjban részesítettet.

Megvizsgáltatván a környéki özvegy-árvai gyámolda pénzügye, ugy találtatott, hogy az illető tőkeösszeg 1440 frtra felszaporodott, és annak jövedelme a szükséges tőkésítés mellett is megszenvedi a részvényesek évi járadékainak felemelését; határozatilag fel is emeltetett, a papi jótéteményeseké 6 frtról 12 frtra, a mestereké 3 frtról 6 frtra, a pénzkezelő jutalmazása 12 frtra.

Olvastatott a főtanácsnak f. é. 21. sz. alatt közzétett leirata, melyben tudtul adatik, hogy egy általános nyug- és segély-alap létesítése meghatározatott, a tagsági díj fizetések megkezdése 1876 elejével folyamatba vétetnék; tagja lenne minden pap, püspök, tanár, iskolatanító; évenként fizetne 5—5 frt. illetéket; az egyház-községek együtt 400 frtot évenként; 15 évig tőke gyűjtetnék csupán 40,000 frtig fel, addig segély nem nyujtatnék; a környéki gyámoldai tőkék is a közalaphoz csatoltatni ajánltatnak; a kebli kezelésre 3 tagu bizottság megválasztása rendeltetik; f. é. october

elejéig e tervezetre vonatkozó véleménynyilvánítás felküldése sürgettetik.

E tisztelt határozattal szemben nincs, nem lehet semmi megjegyezni valója közgyűlésünknek; mert ez rég érzett szükség fedezése, régi ohaj teljesülése lenne; hanem a tervezet egyes módozatait bátorzkodunk bírálatunk körébe vonni, még pedig:

a) az iskolatanítókat, miután azok az országos nyugdíj-intézet részvényesei kell hogy legyenek, nem látjuk a magunkéhoz is elkötelezhetőeknek.

b) hogy a keresztelési 20—21 krnyi díjak az irt célra 10 krrel még megszorítottassanak, mellőzendőnek vélnők, mert az eddigi keresztelési csekély díj mellett is megesezt akár hányszor, hogy a szegény ember nem kapott keresztkomát, és ez okon a papot és papnét hivta komaságba, hogy ne kelljen fizetni; ezután még nagyobb mértékben nehezednék ez új adónem a belső emberekre, helyes ok nélkül.

c) az esketési 1 frt 5 kr. díjhoz csatolandó 30 kr. pótlékot elfogadhatónak és megkísérlendőnek találjuk, mert a párosodás s illetőleg a szerelem első mámorában nem épen olyan szűk a pénz s nem oly drága a vásárcédula.

d) az egyházközségek részesedését megszabó kulcsul ajánlanók, hogy az esperességekre rovassék ki anynyi 4 frt, a hány anyaegyházközséggel bírnak; az arányosítás bizatnék az illető esperességekre. Igy például: a marosköri esperességre 13 anyaegyház után átalán esnék 65 frt.

e) az évenkénti 5 frt. rendes tagsági díjon kívül fizetne még hivatalba lépő minden új pap s tanár békebelezési díjt is 10—15 frtot, akár egész évi jövedelmének bizonyos meghatározott százalékát.

A fennebbi nyugdíj ügyével kapcsolatosan az a kérdés is tetetett hozzánk: Lehetséges és tanácsos-e, hogy az egyes körökben meglevő gyámoldai alapok ez általános alapba béolvasztassanak, s a béolvasztás esetében mily módozatok lennének megállítandók?

E kérdésre részünkről határozott „igen“-lő felelet keletkezett a következő kikötések mellett:

1.) ha más esperességek is ugyanezt teszik sajátjokkal; sőt

ha az özvegy tanárnék segélyalapja is a köztalponba beolvasszattatik *).

2.) ha a tár jelenlegi, ugyszólva született- és alapító-részvényesei, életkorra való tekintet nélkül biztosittatnak a nyug- özvegy- árvai járadék felől, hogy az kijár életfogytiglan, legalább nem kevesebb mértékben, mint a jelenleg megszabott és élvezett 12 — illetőleg 6 frtnál.

3.) ha a jelenlegi létszám tovább nem szaporittatik, hanem a következő új nemzedék a közalaphoz való járulásra utaltatik.

4.) ha a jelenleg meglevő, s ezután is általunk öregbitendő 1440 frt alaptőke, a közalap gyűjtő 15 évi időszak tartamán kezelésünk alatt hagyatik.

5.) ha a kitézött fizetési 15 év alatt, részvényeseink által is netalán hordozni kellett 5—5 frt illeték, az irt öszszeggel fedezettnek tekintetik.

6.) ha a jelenlegi, részvényes iskolatanitói kar is, a nyugdíj jogosultságába további fizetés nélkül beléértetik. Mert megvagyunk győződve a felől, hogy az alap átengedése részünkről ugy is áldozat, a közalaphoz előny.

Végül, az adott utasítás alapján, az ügy keblbi vezetésére s kezelésére megkivántatott 3 tagu bizottságba ügynökököl megválasztottuk: Györfi Lajos, Domokos Áron és Gál Elek atyánkfiait.

Közli Kelemen István.

*) Ez utóbbi a végrendelettel ellenkeznék s nézetünk szerint csak akkor volna lehetséges, ha az eddigi segélyőszveg legalább biztosittatnék az özvegy tanárnéknek, mint ezt a t. közlő is kívánja a 2-ik pontban a környéki gyámoldák segélyét élvezőkre nézve. Szerk.

Virasztásaim.

Mig mások családjok nyájas körében, nyilvános örömek helyein, barátságos asztal mellett, s a szabad természet hívogató ölen gondfeledve töltötték munkától szabad óráikat: én jobbadán könyv- és levéltárak komor csöndében, sötét falak között, a világtól elvonulva, egy élethervasztó szenvedélynek áldoztam fel magam, tanulmányozva hazám s az unitárius egyház és hitvallás történetét, ott töltve el évek hoszszu sorát; virasztva késő éjfélekig, fölkelve kora hajnalban, s békés álomba nyugvó családomtól könyvtáramba vonulva, jegyezgetés, másolás, olvasás és írás közt éjji lámpám mellett görbedeztem, s így értem meg a nap felviradását. Ez évek és munkásság meglehetősen adatkincshez juttattak mindkét történeti ágban. A hazai történetre vonatkozó rész kedves emlékezetű ipam, Mike Sándor nyomdokai útmutatása szerint gyűlt, de mégis esetleges inkább mint tervszerű; ebből évről-évre irt műveimmél a vonatkozó érdekesbeket felhasználtam, s mikor ezután is irok, szintén azt teszem. Mi lesz aztán majd a sok munkájú s kevés szerencséjű pályá végén ezek sorsa? azt csak a minden sorsok intézője tudja: tán a hoszszu évek gyűjtési rendszertelen, zagyva rendében maradnak, mint anynyi másoké; tán lesz időm, erőm s munkakedvem valamely célhoz való rendbe hozva, gyűjteményi kötetekké alkotni . . . megmondani azonban előre nem lehet, mert „ember tervez, Isten rendez“, és: „Ars longa, vita brevis“. De unitárius egyházi és hitvallástörténeti adataimat, kézirataimat és könyveimet 25 év óta egy határozott cél tiszta tudatával és komoly föltételével lehetőségig rendszeresen gyűjtöm, nagy költséggel és sok önmegtágadással. Soká hittem, hogy honfi hűségem s ernyedetlen munkásságom után valamikor én is elismerést találok, azon helyzetbe jutok, hogy azokat magam feldolgozhatom. Ezért drága birtokomat még barátim szeme elől is elvontam. De most úgy látom, hogy a remélett idő és erkölcsi elégtétel számomra bé nem következik; helyzetem, a minő az ma tényleg, s a mint a közel jövőben

képzetimben feltűnik, valamint kis hazámtól s kedves nóm- és gyermekimtől elszakasztatásom miatt elkomorult kedélyem csaknem bizonyossá teszi, hogy én érintett czéломat soha el nem érem.

Elhatároztam tehát, hogy a történet-ágban való „Virasztásaim“ eredményéből, e részben általam is alapított és fentartott komoly irányu tudományos folyóirat és nagy érdemü szerkesztői iránti mély érdeklődésemmél fogva koronként némelyeket közrebo-csátok *), rendszert nem követve, mult és jelen korból egyiránt, a mint itt, ideiglenes mulatásom helyén, azokról rendelkezem, gyűjtemányeim szebb és nagyobb része Kolozsváratt levén. Fogadja a szives olvasó kedvesen, a történetnyomozó használja fel épületesen.

I.

Confessio Fidei,
quam Consistorium Unitariorum singulis Unitariis
praescipit inter 1692 — et 1724.

Nemes Vitézlő Ravasz István Uramnak, ugymint a Korondi Unitaria Ecclesia Fő Megyebírájának, és eo kegyelmével együtt az egész Ecclesiának, jó-akaróinak és a Krisztusban Szerelmes Atyánkfiainak, illendő becsülettel.

Becsületes jó Uraink, és Krisztusban Szerelmes atyánkfiái, a Kegyelemnek Istenétől áldást és szent békességet kívánunk kegyelmeteknek.

Szomorú szívvél halljuk, hogy most mindenfelé a mi Szerelmes Atyánkfiái szakadoznak a hitnek dolgába, és a kik még eddig megmaradtanak is Szentséges hitünkbe, tsak hisznek a mit akarnak; mely miatt némelyek tsak névvel Unitáriusok, melynek oka az: hogy nem értenek egyet a hitnek ágazataiban; azért tetszett, hogy egy közönséges vallástételt írjunk és küldgyünk kegyelmeteknek és mindenfelé, a melyhez kiki magát tartsa, ha igaz Unitarius akar lenni, abban végig erőssen megmaradgyon, a mely vallástétele Szent Hitünknek eképen következik:

Hiszek egy Istenben, a ki mindenható és öröktől fogva való Isten, de nem öröktől fogva való atya, menynek, földnek teremtője és alkotója a teremtésre nézve; mind állatjában s mind személyében csak egyetlenegy, kihez hasonló se menyben a Fiu és Szent-Lélek, sem a földön senki nincsen, kit egyedül illet minden Isteni Tisztelet.

*) Minél többet, annál jobb) Szerk.

És hiszek Jézus Krisztusban, ki Istennek egy születtye, de nem természet szerént való Isten, hanem csak igaz Isten, ki soha az atyának állattyból nem született, hanem fogantatott Szent Lélektől és az Istennek erejétől vagy akaratjából, és született csak eképen Máriától, az fogantatásnak idejére nézve tiszta szűztől és teremtetett az Atya Istentől, kinek semmi köze az Atya állattýához, személyéhez vagy természetéhez, hanem a bűntől megválva, mi hozánk Emberekhez hasonló, ki által mindeneket teremtett az Atya Isten az új teremtésben vagy ujjanon születésben, ki a mi üdvösségünkért született, kizoztatott, megöletett és eltemettetett, és ha leszállott poklokra, bizonyosan nem Limbusba vagy Purgatoriumba (mivel mind a kétfő költött dolgok), hanem a koporsóba vagy Urban, és fel is támadott, de nem a maga erejéből, hanem az Atya Istennek hatalma által fel is vitetett mennybe, de nem a maga érdeméből (mivel csak az Isteni nevet sem vehette a maga érdemből) hanem az Atya Istennek kegyelméből, és ült Attyának jobbájára, hanem el is jövendő az Itéletre, és országlásának jó vége léssen, midőn az Atya Istennek kezébe ad mindent, és maga is a Krisztus és az Atyának alája vettetik, hogy az Atya Isten legyen mindenben; immádásra mindazáltal méltó, mert a ki nem tiszteli a fiut, nem tiszteli az Atyát.

Hiszem a Szent-Lelket, de nem a Szent-Lélekben, ki sem állattya, sem személye, hanem Istennek ereje, ujjja, jobb keze, a ki soha nem imádtatott, soha nem is imádtatik, a ki által szólott Isten a Próféták által, és most is az által igazgattatnak az hivek minden igazságra. Hiszem a közönséges Apostoli Keresztényi (de nem Római) Anyaszentegyházat és mind a négy recepta Religióban, avagy vallásban azoknak, kik jól keresik, és fedhetetlenül élnek, üdvösségeket.

Hiszem az élő szenteknek egyességeket. Tagadom a holtakat, kik hogy felöllünk valamit tudgyanak, annál is inkább, hogy segítsenek, tagadom.

Hiszek két Sacramentumokat, ugymint Keresztséget és az Ur vacsoráját, de egyiket sem hiszem épen elégségesnek az üdvösségre. Tagadom az eredendő bünt. Tagadom az Ur vacsorájában az Ur Krisztus valóságos testét és vérét. Tagadom az áldozó papságot az Ur Krisztus után. Tagadom a pap előtt való gyónást. Tagadom a papoknak Istentől adatott hatalmát a bünbocsáttásra. Tagadom az oltárt és Krisztus keresztének tiszteletét. Tagadom Máriá-

nak és több szenteknek segítségét. Tagadom az Uj testamentumnak miseáldozatját, az utolsó kenettel együtt és a több sacramentumokat.

Hiszem pedig, hogy a mi Prédikátoraink elválaszthassák a házasságokat egymástól, valamikor a szükség úgy kívánja, és szabadságot adhassanak mindenik félnek az ujjonnan való házasságra, melyel semmit sem vétkeznek Isten ellen.

Hiszem a feltámadást és lelkennek üdvösségét, de nem az én lelkennek és jószágos cselekedetemnek érdemből, sem nem a Krisztus Jézus érdemből, hanem csupán az Istennek kegyelméből.

Ez azért a mi Szent Hitünknek, az Unitárius Szent Hítnek igazán való megvallása, a melyet kegyelmeteknek illendő volt, hogy megküldgyünk; azért kegyelmek gyakran egybegyülekezvén, közönségesen olvassák és tanulják, és abban állhatatosan megmaradgyanak, várván örökkévaló jutalmát az Istentől, — Kinek áldása és Gondviselése maradjon kegyelmeinken. Amen.

Kegyelmek lelki Pásztori

Almási Mihály,
Unitárius Püspök*)

Kolozsvári szenvedő jóakaróji,
Szent Ábrahámi Mihály
és több Consistoriumbeli személyekkel együtt m. pr.

* * *

Ez oklevél eddig gróf Kemény József ily czimű gyűjteményéből van kiirva: „Supplementum ad Apparatum Epistolarem, II. kötet, 1601—1741“, még pedig szóról szóra, betűről betűre, miért is az orthographiát az oklevél külső hitelessége tekintetéből a nyomtatásnál is meg kívánom tartatni. Ezt a kritikai kiadás elengedhetlenül követeli.

Az alakra mint a kelési időre nézve meg kell jegyezmem, hogy a czimet gróf Kemény adta; világos ez onnan, hogy az az Almási Mihály püspöksége idejére van téve, a mint a neve után levő*) alatti jegyzés mutatja. De nekem úgy tetszik, hogy ez időközt szűkebbre szoríthatni, az ezen hitvallást második helyen aláíró kolozsváriak azon kifejezése alapján: „Kolozsvári szenvedő jóakaróji“. Ugyanis világosan tudva van egyháztörténetünkől a ko-

*) Viselte Almási Mihály a Püspöki hivatalt 1692 nov. 6-tól 1724 márcz. 24-ig, a mikoron meg is hala.

lozsváriak szenvedésének ezen boldogtalan ideje, a mi a Steinville erdélyi katonai parancsnok kormányzóságára esik, t. i. 1714-től kezdve a kolozsvári piaci nagy templomnak, a plebániának, iskolának, tanári lakoknak és egyéb egyházi köztulajdonoknak az unitáriusoktól katonai erőhatalommal elvételéig vagyis 1716—18-ig. Ez időben a püspök, a tanári kar, a papság, a szó szoros értelmében földönfutókká lettek, a tanuló ifjuság szétszóratott, az ekklezsiának nem volt hol imádkozzék, de több napokig meg sem engedtetett az imádkozni össze gyűlés. Meg levén ben a központban verve a pásztor: a nyájnak az országban el kellett széledni. Én azt hiszem, a korondi ekklezsiában ekkor kapott anynyira lábra a más vallásra-térés, s az elmék az unitárius hit tárgyaira nézve ekkor jöhettek azon bizonytalansági zavarba, a melynek elhárítása végett a püspök és kolozsvári első pap Szentábrahámi, consistor társaival a fenn ismertetett „**Hitvallást**“ hozzájok írásban megküldeni és az unitárius hitben állhatatos megmaradásra inteni szükségesnek látták.

Kár, hogy gróf Kemény a forrást, honnan másolatát vette, nem nevezte meg; én azt hiszem, a thordai gymnasium könyvtárából, vagy a Kénosi Tőzsér-féle gyűjteményből, vagy pedig Fosztó Uzoni és más esperestek által az Unitárius Vallástörténet megírhatására 1771 körül az egész országból egybegyűjtött adatokból kerítette az eredetit leírás végett birtokába; ezt pedig azért gondolom, mert az erdélyi Muzeum birtokában levő gróf Kemény-féle gyűjteményben ezen három hely valamelyikéről került adatok tisztán ismeretesek előttem. Mindazáltal a megnevezés vagy feledési vagy discretionális oknál fogva elmaradt. Vajha e közlés és hitéberségünk e fontos oklevél eredetijének nyomára juttatna!

II.

A barczasági néptanítók egyletének a népiskolákban való vallástanítás ügyében hozott határozata, ápril 30. 1874.

1.) A zsidó nép történetének tanítása, a menyinyiben az isten országának kifejlődése történetét képezi, a német-keresztény vallásoktatás sorából a népiskolákban kiutasítandó, azért, mert annak a vallásos-erkölcsi öntudat előmozdítására sem több sem kevesebb be-

cse a népiskolákban nincs, mint bár mely más nép történetének; e tantárgy átalában csak tudományi érdekekkel bír.

2.) Az ó szövetség igen csekély használható történetei közül mindazt ki kell hagyni, a mi a jelen idő erkölcsi öntudatával ellentétben van, és a gyermekek feifogási erejét feljűmulja. A történeteket a gyermekek által megérthető nyelvezettel kell előadni.

3.) A bibliai elbeszéléseken kívül a vallástánításnál felhasználandók a közéletből és a történelemből veendő elbeszélések is.

4.) A Jézus ember-voltát teljesen komolyan kell venni.

5.) A csodák elméletének helyére a világ folyásának szorosán vett természeti törvényszerűsége állítandó.

6.) Ezen 4.) 5.) szám alatti thesisekben érintett nézetekkel öszszehangzólag a vallástánítás tárgyainak sorából a népiskolákban kihagyandó a következő nyolcz hittétel a.) Krisztus istensége b.) a szűztől való fogantatás c.) Krisztusnak poklokra alászállása d.) Krisztusnak testi feltámadása e.) testben való menybe menetele f.) testben visszajövele g.) az eredendő bűn h.) a testnek feltámadása.

Szintén mellőzendő a keresztség és urivacsora eddigi mystikus felfogása is.

7. Minthogy a vallástánításra nézve az előbbieken javallott változtatásoknak célja teljességgel nem a vallásos érzület gyöngítése: ez okból szigoruan órködni kell a felett, hogy sem a vallás, sem annak alapítója tekintélye meg ne sértessék. Az elavult dogmákat tehát egyszerűen mellőzni kell s azok feletti polemiaiba nem bocsátkozni. Ellenben az eddigi vallásos oktatás tárgyainak azou része, mely a tudomány mai álláspontján is az ifjúság erkölcsi érzését emelőnek ismertetik el, a gyermekek vallásos kiképeztetésére annál nagyobb gondal alkalmazandó.

8.) Az új iskolai tanrendszabályok ellenére itt-ott még eléforduló könyv nélküli katekismus-tanulás mellőzendő.

9.) A népiskolák számára a fennebbi elveknek megfelelő tan-könyvek szerzendők meg, vagy készítendők a vallásoktatásban^{*)}.

* * *

Lesznek, a kiket mosolyra indit az, hogy én régi történeti adatok forrásgyűjteményéhez csak alig mult eseményt csatolok; én

*) Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt, május 8-ki 105-dik számából 1874-n. a 465—466-ik lapról.

gyakorlatinak találom, s olyannak, a mi a figyelmet azonnal leköti, a tudományi hasznót evidenssé teszi. Az iménti határozatoknak története ime ez. Koródi brassai ágostai hitvallásu gymnasiumi tanár Theologischer Schutt (theologiai romok) czimű röpiratában indítványozta, hogy az elavult és a mai tudományos haladással szemben tarthatlanná vált dogmatikai czikkeket a népiskolai vallástörténetből hagyják ki. Szava elhangzott; de a barezasági népiskolai tanítók 1873-ik évi gyűlése tárgyalás alá vette s 4 fiók egyesületét e tárgyban véleményadásra utasította; azok egyike 1874. ápr. 15-én nyilatkozott, majd követték a többiek; ápril 30-án a közgyűlés vitatása elé került a tárgy, s ekkor hozatott az alábbi 9 pontból álló határozat, mi megerősítés végett a törvényes felsőbb hatóságokhoz felterjesztetett. Az eredmény közlését máskorra hagyom, most egyedül csak azt jegyzem meg, hogy ime a mely tanokat ezelőtt 170 évvel az unitáriusok alig mertek a legszövevényesebben s kibuvó ajtóval bőven ellátott szövegezésben hitfeleikkel közölni, most az ágostai hitvallásuak nyilvános vitatkozás tárgyává teszik, felőlük határoznak, s határozataikat felsőbb helybenhagyás után bizonyára végre is hajtják. Enynyire kezd hajnallani a theologiai ismeretek birodalmában is. Amerika, Anglia, Németország előljárnak e téren. Nekünk unitáriusoknak nincs okunk e mozgalomtól tartani, sőt szent vallásunk vértanuvá lett alapítójának zászlóját magasan lobogtatva bátran előre és mindig elébbre kell haladnunk!

Jakab Elek.

Szentábrahádi L. Mihály confessioja. *)

Vera ac genuina confessionis unitariorum transylvanicorum formula, per superintendentem eorum Szentábrahádi dictum, publicata.

1-o. Credo in unum Deum, qui est omnipotens et sempiternus Pater, creator coeli et terrae, quoad visibilia, aut creationem, et tum in substantia, cum in persona tantum unicus, cui similis neque in coelo filius et spiritus sanctus, neque in terra datur, cui soli competit omnis cultus divinus.

2-o. Credo in Jesum Christum, qui est unicus, quidem natus, sed non juxta naturam Dei filius, neque juxta naturam Deus, sed tantum verus Deus, qui nunquam est natus ex substantia patris, sed conceptus a spiritu sancto, id est ex fortitudine aut voluntate Dei, et tantum hac ratione natus ex Maria, respectu temporis conceptionis pura virgine, et creatus est a Deo Patre, qui nullam connexionem habet cum substantia, persona, aut natura Dei Patris, sed immunis a peccatis, nobis hominibus similis est, per quem Deus Pater omnia creavit in nova creatione, aut in nova regeneratione, qui natus propter nostram salutem, affictus, occisus et sepultus est, et si ad inferos descendit, certo certius non ad Lymbum aut Purgatorium (quoniam utrumque hoc est figmentum) sed ad tumbam aut sepulchrum, et resurrexit etiam, sed non ex propriis viribus, sed per omnipotentiam Dei Patris, est etiam in coelum deductus, sed non propter propria merita, cum nec nomen Jesus accepit ex meritis, sed ex gratia Dei, et sedet ad dexteram Patris, unde venturus est ad iudicium, et regni quoque ejus finis erit, postquam omnia manibus Dei Patris resignabit, et ipse quo-

*) E confessio ugyanaz, a melyet fennebb Jakab Elek t. barátunk is közöl, még pedig magyar nyelven. A kettőt csaknem egyszerre kaptuk s így érdekesnek tartottuk egyszerre közölni mindkettőt. Amaz Almási Mihály püspök által is alá levén írva, világos, hogy e confessio a Szentábrahádi püspöksége előtti időből való, ki csak 1737-ben Pálfi Zsigmond után választatott meg püspöknek. Feltűnő, hogy a bevezetés ennél is épen az, a mi a magyar szövegűnél, de a bévezetés hiányzik. Ugy kell lenni, hogy az Almási püspöksége alatt, valószínűleg Szentábrahádi által irt confessio később latin nyelvre is lefordítatott és ismételtén kiküldetett a papoknak. Anynyi bizonyos, hogy e confessio igen becses adat az unitárius egyház dogmatörténetéhez — Szerk.

que Christus Patri subjicietur, ut Deus Pater fiat omnis in omnibus, est tamen dignus adoratione et cultu divino, qui non honorat Filium, non honorat Patrem.

3-o Credo Spiritum Sanctum, sed non in Spiritum Sanctum, qui nec substantiam, nec personam habet, sed est fortitudo, digitus et manus dextera Dei, qui nunquam est adoratus, et nunquam adorabitur, per quem Deus locutus est per Prophetas, et nunc quoque reguntur fideles ad omnes veritates.

4-o Credo universalem christianam apostolicam sed non Romanam Ecclesiam, et in omnibus 4 receptis Religionibus aut confessionibus illorum salutem, qui illam recte quaerunt, et sine peccato vivunt.

5-o Credo communionem sanctorum vivorum, nego autem mortuorum, qui ut aliquid de nobis sciant, aut coram Deo auxiliari possint, penitus nego.

6-o Credo duo Sacramenta, videlicet baptismum et coenam Domini, sed neutrum credo esse sufficiens ad salutem, nego peccatum originale, nego in coena Domini verum corpus et sanguinem Christi, nego sacerdotium sacrificans post Christum, nego confessionem coram sacerdote, nego potestatem sacerdoti ad remissionem peccatorum a Deo datam, nego altare et cultum crucis Christi, nego juvamen Mariae et aliorum sanctorum, nego novi Testamenti missae sacrificium et extremam unctionem, ac reliqua sacramenta.

Credo autem, quod nostri pastores conjugatos, necessitate ita exigente separare, et licentiam cuique parti ad ineundum novum connubium impertiri possint, per quod nihil coram Deo peccant.

7-o Credo resurrectionem, animae nostrae salutem, sed non propter meritum fidei meae aut bonorum operam, neque propter meritum Jesu Christi, verum ex pura gratia Dei.

Haec est sancta fidei nostrae, sanctae fidei unitariorum vera confessio, oportebat illam Dominationibus vestris transcribere, quare Dominationes vestrae saepe congregando eandem comuniter legant, et discant, in illa constanter perseverent usque ad finem, expectando aeternam remunerationem a Deo, cujus benedictio et protectio maneat super Dominationes vestras. Amen. Szentábrahádi, episcopus unitarius.

Közli Kozma Ferencz.

Iskolai értesítések. *)

1. Kolozsvári főiskolánkról.

Kolozsvári főiskolánk az 1874/5-ik évben sept. 5-én nyitott meg ünnepélyesen felügyelő gondnok Dr. Brassai Sámuel ur és a tanári kar jelenlétében, mikor is a felügyelő gondnok ur buzdító és irányadó beszédet tartott az ifjúsághoz.

Béiratott az év elején papjelölt és papnövendék 29. A 8 gym. osztályba 172 rendes, 1 rendkívüli és 7 magán tanuló, kik közül 1 leány, összesen 180. A 4 elemi osztályba 89. Mindössze 298. Évközben kilépett 18, kiutasított 1, meghalt 7, vizsgálatot nem tett betegség vagy más ok miatt 19. Év végén vizsgálatra állott tehát összesen 248 rendes és 5 magán tanuló, kik közül volt: magyar 239; német (szász) 6; román 8. Vallás szerint: unitárius 133; r. kath. 43; g. kath. 1; g. kel. 7; ev. ref. 25; ágostai 17; mózesvallású 26. Az egész intézetben tanított 9 rendes-, 1 segéd- és 3 póttnár, 6 szaktanító és 7 köztanító. Tornászatra jártak a gym. tanulók a városi torna-vivoda intézetbeli tanárhoz, a kivel a tanítószemélyzet volt összesen 27.

A téli közvizsgálat jan. 29-től febr. 6-ig, a nyári közvizsgálat pedig jun. 20—30-án tartatott meg.

Az érettségi vizsgálat írásbeli része volt május 9. 10. 11-én; szóbeli része pedig jul. 1. és 2-án, melyre az egész VIII. gymnas. oszt. (23) jelentkezett s kik közül vizszavetett minden tantárgyból egy évre 1; egy vagy két tantárgyból sept. 15-ig 4.

Papnöveldek is sulyos csapást szenvedett a főtiszt. és méltóságos Kriza János püspök és papnöveldei igazgató ur halála által. A Kelemen Beniámin ur által alapított iskolai kórházban ez isk. évben hosszabb-rövidebb ideig 42 tanuló ápoltatott és gyógyított, s daczára annak, hogy néhányan igen sulyos betegségben vol-

*) Míg iskolánk önálló rendes évi tudósításokat adhatnának, e rövid értesítésekkel igyekeztünk beszámolni a nyilvánosságnak iskoláinkról. Sajnáljuk, hogy Sz. Keresztúrról ez évben sem kaptunk semminemű kimutatást folyóiratunk számára. — Szerk.

tak t. i. roncsoló toroklobban, typhusban és tüdőgyulladásban, a kórházban csak egy tanuló halt meg s ez is főleg azért, mert későre jelentkezett. A más 6 meghalt tanuló, gyenge, beteges kis gyermek volt s helyt lakó szülőiknél hunytak el. A betegek körüli buzgó fáradozásért intézetünk mély hálával tartozik Dr. Gálfi Endre urnak, kórodánk rendes orvosának és Dr. Bartók István urnak. — A kórház alaptőkéje gyarapítására pénzbeli segélylyel ez évben is többen járultak, valamint ruhaneműeket is többen ajándékoztak. Vajha ezután is minél számosabban járnának ez intézet nagylelkű alapítója és pártfogói nyomdokain!

Jótéteményben ez iskolai évben többen részesítették főiskolánkat. Névszerint főgondnok mlgs. Kááli Nagy Elek ur ez évben is küldötte az ifjuság olvasó egylete részére a „Kelet“ című lapot s a „Századok“ cz. folyóiratot. Tkts. Bedő Dánielné aszszony egész évben adott egy fiúnak kosztot s egy másiknak havonként 1 frt. 50 krt. T. Filep Istvánné, t. Ferencz Józsefné és főtiszt. Kriza Jánosné uraszszonyok egy-egy szegény fiut egész évben kosztal tartottak.

A Zsuki László alapítványából s legatioi és temetési díjából kiosztatott az egyenruhás ifjak közt 94 frt 10 kr. o. é.

A kövendi Szász Gergelyné, Incze Klára alapítványára két pályamű adatott bé, de a díjra egyik sem találtatván méltónak, az 5 frt díj az alapító rendelkezésének megfelelőleg a tőkéhez csatoltatott.

A Fejér Márton által szépíráásra tett a. apítványból a 2 ftos tallért nyerte Árkosi Gyula VIII-ik, az 1 frtos tallért Német István, V-ik gymn. tanuló.

A Paget Olivér alapítványból az angol nyelvben tett előhaladásért az első díjra ez évben nem levén pályázó, a 100 frt. az alapító levél értelmében a tőkéhez csatoltatott; a 2-ik díj 50 frt. egyenlőleg megosztott Sándor Gergely és Kilyéni András III. éves papnövendékek közt; a 3-ik díj 25 frt. Varga Dénes, II. éves papnövendéknek ítéltetett.

A több rendbeli alapítványból ez évben is számos tanuló részesült segélyben, ugyan is

a.) a néhai boldogemlékü Konecz János alapítványából 22 ifjunak 2 frt 50 kr., 1 ifjunak 5 frt, havi részletekben kiadatott 600 frt. o. é. Ebből részesültek: Jakab Sándor, Nagy Gyula, Took István, Jakab István, Székely Zsigmond, Székely Ferencz, Árkosi Dani, Lukács Gábor, Csipkés Manó, Székely József, Siménfalvi Árpád, Siménfalvi Gyula, Péter Mihály, Rafaj Zsigmond, Gyöngyösi

Ferencz, Osváth Áron, Tóth Sándor, Vitális Elek, Vaska Béla, Kovács Lajos, Barra Mózes, Kelemen Lajos³, Német István, Osváth Zoltán, Lőrinczi Dénes, Varga Ödön és Pap László.

b.) A Fejér Ödön alapítványból kiadott 50 frt, melyből részesült havonként 2 frt 50 krban Csépi Lajos később helyette Pálfi Károly és Végh Mihály.

c.) Az Árkosi Lajos 50 fritos alapítványból szintén 2 frt. 50 kr-t kapott havonként Nagy Lajos és Kriza Ferencz.

d.) A Kelemen Benő ur alapítványából naponként kapott 1—1 czipót Varga Mór, Osváth Gerő és Vári Dénes.

e.) Állami ösztöndíjat fejenként 60 frtot kaptak Mózes Mihály, Mátyás János és Péter József.

f.) Az isk. díjak egy vagy több neme fizetése alól felmentett tanulóknak elengedett 213 frt 90 kr.

g.) Csépi Lajos köztanító*) 3 ezüst huszast tűzött ki az 1-ső vagy 2-ik el. tanuló részére, kinek legszebb növény-gyűjteménye lesz. Ebből 1—1 huszast nyert Ferenczi Jenő és Rignát János 1-ső elemi, 1 huszast Stark József 2-ik el. oszt. tanuló.

A néhai b. Farkas Sándor alapítványából a vett könyveken kívül a következő szaklapok és folyóiratok hozattak a tanári kar s illetőleg a könyvtár számára: Magyar Nyelvőr, Magyar Tanügy, Közép tanodai tanáregylet közlönye, Századok. Cserepéldányban küldetett: Erd. Prot. Közlöny. Angolhoni hitrokonink az Inquirer, Amerikai hitrokonink: „Old. and. New“ Religious Magazin and unitarian Review „The monnthly religious Magazin“ The liberal Christian cz. szaklapokat és folyóiratokat ingyen küldötték.

Egy pár tanterem új és czélszerűbb padakkal szereltetett fel; több lakszoba és tanterem részint újból padimentumoztatott, részint új kemenczékkel ellátott. Az elmúlt két isk. évben tanszerekre több mint 1000 frt. fordítván, az Augustinovics e czélra tett alapítványából, ez isk. évben csak földabroszok vásároltattak.

A főiskola könyvtára, mely 4 nagy termet foglal el, szaporodott részint a bölöni Farkas Sándor alapítványából tett vásárlás utján, részint a magyar tud. akadémia és egyesek ajándékozása utján 207 kötettel.

Az ifjuság kebelében következő egyletek vannak:

a.) A theologusok olv. és önképző köre, ennek van saját könyvtára és heti irott közlönye, járat több szaklapot s pályadíjakat tűz ki.

*) E derék ifju, Csépi Lajos, csokfalvi lelkész-társunk egyetlen fia, mindnyájunk őszinte fájdalomára meghalt augusztus 29-én. — Szerk.

b.) Az ifjúsági olv. egyesület, ennek is van saját és igen gazdag könyvtára, heti irott közlönye. Ez évben járatta az Ellenőrt; Vasárnapi Ujságot; Üstököst; Természettudományi közlönyt; Budapesti Szemlét; Századokat; ajándékozás útján kapta a Ker, Magvetőt; a Keletet; a Magyar Polgárt és Erdélyi Gazdát.

A Lendvai-Latkócziné alapítványából 17 tallért tűzött ki pályadíjjal, melyből nyertek különböző tárgyú dolgozatokkal: Kilyeni András, III. éves theol. 7 tallért; Varga Dénes, II. éves theol. 4 tallért; Göncz Károly, I. éves theol. 3 tallért; egy pályadíj 3 tallér a jövő évre is kitűzetett, mivel egy munka sem adatott bé a kijelölt kérdésre.

c.) Irodalmi és szavalló egyesület, van saját kebli lapja, melybe a jobb dolgozatok beiratnak; szintén tűzött ki pályadíjakat az irodalmi verseny élesztésére és előmozdítására, részint pénzben 13 tallért, részint értékes könyvekben.

d.) Az alosztályiak olv. egyesülete is csinos kis könyvtárral rendelkezik, melyet az évi tagsági díjakból korukhoz illő művekkel gyarapítanak és szavalló versenyeket rendeznek.

e.) A Remény-alap, célja a jobb dolgozatokból „Remény” című zsebkönyvet adni ki. Jelenleg van 171 frt. a takarékpénztárban, mely a kiadott „Remény”-ek jövedelméből gyűlt.

f.) Apolló kör, ennek célja főiskolánkban idővel a zene tanulást megkönnyíteni s e végre hangszereket szerezni; van jelenleg a takarékpénztárban 272 frtja, mely közadakozásból gyűlt.

g.) Kölcsonöző egyesület. Alapítója Lendvai-Latkócziné, de rék művésznő, a ki most is minden új évben 10 frtot küld ez alapnak. Állandó alapja 200 frt, melyből a tanulók csekély kamatra 2—2 frt kölcsönt vehetnek ki. Az így begyűlt kamatok pedig a különböző irodalmi körök által pályadíjjal tüzetnek ki.

h.) Betegsegélyező egyesület alapja feljül van 1000 frton s célja a beteg tanulók segélyezése. A segélyezés azonban csak akkor kezdetik meg ez alapból, mikor 10,000 frtra kinövi magát.

i.) Jóltevők alapja. Ifjúságunk közt ez isk. év június havában azon nemes eszme villant meg, hogy jóltevői arczképét rendre, rendre a nagy hallterembe való felfüggesztés végett lefestesse s hálájának ez által is kifejezést adjon. E célra saját kebelében néhány frtot azonnal gyűjtött is s folytatni fogja, míg a szép cél eléri. Ifjúságunk e lelkes szándékát nem lehet, eléggé méltányolnunk. Angliában, nevezetesen az ätoni collegiumban még a folyo-

sók is be vannak aggatva azon jelesek arczképeivel, kik azon intézetből fényes pályára lépve, jóltevői lettek az intézetnek, diszei az angol nemzetnek. Az ifjuság e jeleseket minden nap látva, egész életpályájokat megismeri s hozzájuk hasonló lenni törekszik. Adja Isten, hogy nálunk is minél hamarább valósuljon.

Benczédi Gergely,
ig tanár.

2.) Tordai közéletanodánkról.

A tordai unitárius közéletanodába felvétetett ez évben 185 tanuló. Ezek közül az öt gymnasialis osztályban tanult 79, a négy elemi osztályban 84 tanuló; osztály nélküli, részint kezdő, részint pedig csak egyes tárgyakat hallgató, volt 22. Évközben eltávozott az intézetből 15, meghalt 1, huzamosabb ideig beteg volt 2, maradt tehát az intézetben év végeig 167 tanuló. Elég szép szám, mely ez intézet életrevalóságát és szükségességét minden orációnál szebben bizonyítja.

Vallás szerint: unitárius volt 79, ev. ref. 54, róm. kath. 20, lutheranus 3, gör. kath. 23, gör. kel. 3, izraelita 3. — Nemzetiség szerint: magyar volt 157, oláh 26, cseh 1, szláv 1.

Mielőtt jelentésemben tovább mennék, a helyi viszonyokat nem ismerők érdekében megjegyezni kívánom, hogy ezen 79 unitárius tanuló közül, kik ez évben intézetünkben oktatást nyertek, legalább is 50-en a nyomasztó anyagi szükségek miatt, ez intézet hiányában, nem részesíthettek volna magasabb rendű oktatásban. E megjegyzést részben azért is tettem, hogy midőn iskoláink jövőjéről szóval vagy írásban tanácskozunk, az ily dolgokat nem szabad figyelmen kívül hagynunk, ha méltók akarunk lenni a fiaságra.

Tanított az intézetben 4 rendes tanár, 4 köztanító, 1 irás és rajz és 1 énektanító, összesen tehát működött 10 tanító. A rendes tantárgyakon kívül Iszlai Márton, köztanító, tanított még testgyakorlatot az egész ifjuságnak és műéneket a gymnasialis osztályoknak.

Ez évben az iskola ünnepélyes megnyitása alkalmával adatott át a közhasználatnak az újon épített 6 terem; ugyanekkor foglalta el tanári székét Derzsi Károly atyánkfia is, kiben intézetünk tanereje tetemes erősödést nyert. — Ez évben 5 tanterem a kor igényeinek megfelelőleg rendeztetett be, s az iskola egészen béke-
rítettett.

A jótéteményekben is gazdag volt ez esztendő iskolánkra nézve. A jóltevők alább közlendő névsora fényes bizonytságot teszen az intézetünk iránti közérdekeltségről; de azt megelőzőleg még további elismerésre és köszönetre méltó két szép tettet kell megemlítenem, ugyanis:

Fekete Ferenc, buzgó hitrokonunk, ki a jótéteményekben mindig az elsők között van, a Batka-féle természettani eszköz-gyűjteményt ajándékozta iskolánknak, s ezzel a természettani szertár alapját megvetve, óriási hiányt pótolta ki iskolánkban.

Báró Kemény György, tordamegyei főispán ur, ki iskolánk iránti érdekeltségének és részvételének már több ízben hálás köszönetre méltó szép tettekkel adta jelét, ez évben is 2 o. é. aranyat tűzött ki a IV-ik és V-ik gymnasialis osztálybeli tanulók magyar nyelvtani dolgozataira, azon meghatározással, hogy említett díjjal két oly ifju jutalmaztassék meg, kiknek magyar nyelvtani dolgozataik a legtöbb helyesírási és fogalmazási képességgel vannak írva.

Az igazgatóság az egyik aranyat Sulucz Gyula V-dik gymn. osztályu tanulónak, a másikat Csegezi Gyula IV-dik gymn. osztályu tanulónak ítélte oda, mint a kiknek magyar nyelvtani dolgozataik a kitűzött feltételnek leginkább megfeleltek.

Néhai boldogemlékezetű Fejér Márton által szépíráásra tett alapítványból az 1 frtos ezüst tallért Májai Béla, V-ik gymn. oszt. tanuló nyerte el.

Az iskolai könyvtár gyarapítására egy zártkörű tánczvizgalom rendeztetett Junius 6-án a nagy berekben, melynek tiszta jövedelme 117 frt. 45 kr. o. é. Midőn ezt megemlítem, egyszersmind forró köszönetet mondok a nagy érdemű közönségnek a szives, áldozatkész pártfogásért.

A mint említettem, ez évben adatott át a közhasználatnak 6 új terem, a kor igényeinek megfelelőleg rendeztetett be 5 tanterem, és az iskola egészen békerítettett. Az építési költségek összege 7217 frt. 94 kr.

Az építési költségek fedeztettek részint a néhai boldog emlékezetű Jobbágy András-féle hagyaték eladott részeinek árából, részint pedig a buzgó hitrokonok és tanügybarátok áldozatkészségéből*). Ugyanis az építés megkezdése előtt az igazgatóság felszó-

*) Az adakozók neveit lásd az Aranykönyvben: — Szerk:

lította a buzgó hitrokonokat, a helybeli és vidéki ügybarátokat, hogy áldozatkészségökkel segítsék elő ez intézet nagyobbitását és czélszerű berendezését, melynek fennállása, e vidék viszonyait tekintve, mind társadalmi, mind nemzeti szempontból nélkülözhetlen.

A felszólításoknak szép eredménye lett, melyet midőn ezenel közzéteszek, egyszersmind forró köszönetet mondok intézetünk és a tanügy nevében az illetőknek, kiknek áldozatkészségök által intézetünk s ez által a tanügy erősödést nyert.

Vajha hazánk minden vidékein a közérdekeltség és részvét állanának tanintézeteink őreiül, mert akkor valóban biztosítva volna hazánkban a tanügy óhajtvá várt felvirágzása!

Ezzel kapcsolatban nem mulaszthatom el, hogy forró köszönetet ne mondjak Paulás mérnök urnak, a ki a munkavezetést minden díj nélkül — csupán a tanügy iránti szeretetből — felvállalta, s azt a legnagyobb köszönetre méltó pontossággal végre is hajtotta.

Azonban, hogy iskolánk oly díszesen felépült, azt igen nagy részben Szigethi Sándor, derék isk. felügyelő gondnokunknak köszönhetjük. A dicsőség orozslán része minden esetre őt illeti, a ki mint jó vezér, tettel és szóval, a munkában és a tanácsban legelől járt, buzdított és lelkesített, s ha szükség volt reá, a kishitűeket illetőleg, feddett; szóval, fáradhatatlan buzgalommal minden követ megmozdított a cél elérésére. Fogadja a tkts. gondnok ur a tanügy nevében legforróbb köszönetünket. Adjon Isten mentől több ily gondnokot intézetünknek !!

Pálfi Károly,
ig. tanár.

Arany-könyv.

1. A Dávid Ferencz-alapítványra tett kegyes adományok.

Ötödik közlemény.

A *-gal jegyzettek másodszer adakoztak.

	ft.	kr.		ft.	kr.
Harczói Gálfalvi Imre ur által			áthozatal	87	00
1608. Gálfalvi Imre	20	—	Lőrinczi Lajos	1	—
Gálfalvi Imréné Sala Károlina	20	—	Vinczei Ferencz	1	50
1610. Gálfalvi Zsigmond	5	—	Kovács Ferenc pap	1	—
Gálfalvi Vilma Turman			Bornhez Mózes	—	50
Lászlóné	5	—	1630 A korondi ekkl. pénztárából	5	—
Turman Anna	1	—	Kéregetés útján	3	86
Gálfalvi Anna Nagy			együtt	13	86
Dénesné	5	—	Török Sámuel Sz. Mihályról		
Nagy Sándor	2	—	2 házaspártól bevett à 35 kr.	—	70
Nagy Berta	1	—	Albert Áron tanító ivén		
Nagy István	1	—	Ny. Gálfalváról		
együtt	60	—	Sipos Sándor	—	5
Gothárd Sándor	10	—	Szombatfalvi György	—	10
Pálfi Károly gyűjtőivén Udvarhelyt:			Fekete István	—	8
Pálfi Ferencz	5	—	Id. Demeter József	—	10
Sebesi Ákos	1	—	Sipos András	—	10
1620 Pálfi Károly	5	—	Nagy Zsigmond	—	4
együtt	11	—	Zsigmond Károly	—	10
Kozma Dimény gyűjtőivén F. Váralyáról:			1640 Martosi József	—	4
A f. váralyai ekkla	3	—	Bán Sándor r. k.	—	12
Ugyanott innepi gyűjtés	—	63	Sipos László	—	10
Pál Péter	—	20	Keresztesi Ferencz	—	10
Kozma Dimény	1	17	Ács Sámuel	—	20
együtt	5	—	Ózv. Keresztesi Zsigmondné	—	10
Kovács Mihály esp. küldeménye a korondi ekkléziából:			Keresztesi Zsigmond	—	10
Szász János	1	—	Zsigmond Lajos és neje	—	20
átvitel	87	00	Bustya József és neje	—	10
			Kovács László	—	5
			1650 Kovács Sándor	—	10
			átvitel	101	56

	ft. kr.			ft. kr.	
áthozatal	101	56	átvitel	101	56
Kovács Elek	—	10	Zsigmond István	—	30
Demeter Judit	—	7	Ifj. Keresztesi Ferencz	—	20
Ács Ferencz	—	10	Nagy László	—	5
Id. Csiki János	—	3	Fekete Imre	—	10
Csiki Károly	—	5	1700 Kádár Lajos	—	10
Bustya Zsuzsánna	—	5	Szombat László	—	10
Márkus János	—	10	Török János	—	6
Szabó István	—	10	Csiki József	—	30
Enyed János	—	10	Ifj. Demeter József	—	10
1660 Fekete Pál	—	10	Hadnagy Pál	—	50
Zsigmond József	—	20	Albert Áron	—	10
Csipor Katalin	—	10	Az ekkl. pénztárából	2	—
Morelli Károly	—	10	együtt	10	36
Máté József	—	10	Kis Adorjából Jakab La-		
Zsigmond György	—	10	jos gyűjtőivén :		
Nagy Dénes	—	20	Farkas Elek	—	20
Fekete Mária	—	20	Farkas Ferencz	—	10
Fekete Dániel	—	20	1710 Özv. Adorjáni Lajosné	—	20
1670 Ifj. Bustya Zsigmond	—	4	Ács István	—	10
Id. Bustya Zsigmond	—	10	Adorjáni János	—	20
Kászoni Mihály	—	12	Adorjáni Péter	—	10
Ifj. Fekete Mózes	—	5	László János	—	10
Id. Fekete Mózes	—	10	Tökés Antal	—	10
Fekete Károly	—	10	Tökés Elek	—	10
Bustya Anna	—	10	Tökés János	—	10
Zsigmond Ferencz	—	6	Adorjáni Ferencz	—	20
Zsigmond Sámuel	—	5	Szilágyi Ferencz	—	10
György Juliánna	—	10	1720 László István ifj.	—	10
1680 Ifj. Sigmond Ferencz	—	10	László Sándor	—	10
Ifj. Fekete Lőrincz	—	6	Farkas Mózes	—	10
Csiki Zsigmond	—	5	Adorjáni Mihály	—	20
Id. Kászoni Ferencz	—	10	Jakab József	—	20
Ifj. Kászoni Ferencz	—	10	Gálfalvi Ferencz	—	20
Murusán János	—	10	együtt	2	50
Özv. Csiki Mózesné	—	10	A szt. háromsági ekkléziából		
Ács Mihály	—	10	Györfi Sándor l. gyűjtőivén :		
Ifj. Csiki János és neje	—	40	Györfi Sándor	—	1
1690 Kászoni Márton	—	5	Pataki Károly	—	10
Terebesi Istvánné	—	5	Szabó Ferencz	—	10
Csiki István	—	10	Id. Kovács József	—	10
Kis Zsuzsánna	—	4	1730 Osváth Antal	—	10
Orbai János	—	5	Dácskó György	—	5
Nagy Zsigmondné	—	5			
átvitel	101	56	átvitel	114	42

		ft. kr.			ft. kr.
áthozatal		114 42	áthozatal		117 72
	Nagy Imre	— 5	Farkas György esperes kül-		
	Nagy Sigmond	— 4	deménye :		
	Keresztesi Károly	— 2	Farkas György	5 —	
	Péterfi Zsigmoed	— 4	Farkas Györgyné Szilá-		
	Nagy Márton	— 3	gyi Sára	2 —	
	Sipos Elek	— 4	Leányuk özv. Csipkés Pé-		
	Ifj. Nagy János	— 4	terné unokájuk Csip-		
	Nagy Lázár	— 4	kés Kata	1 —	
1740	Id. Nagy János	— 4	1780 Ny. Szeredi Gál Dénes	5 —	
	Nagy Lajos	— 4	Ny. Gálfalvi perselypé- ny	40	
	Páskuj Pál	— 4	együtt	15 40	
	Keresztesi Mihályné	— 4	Szindről Szathmári Mózes		
	Sipos Laczi	— 3	gyűjtőivén :		
	Keresztesi József	— 4	Szathmári Móses	1 —	
	Keresztesi Lázár	— 4	Szöcs Mózes	— 50	
	Nagy Sámuel	— 4	Fülöp András	— 20	
	Nagy János	— 4	Balyka János	— 10	
	Péterfi Mózes	— 4	Fülöp Tamás	— 10	
1750	Bereczki Károly	— 4	Id. Árkosi Mózes	— 50	
	Szabó Sándor	— 4	Karsai Elek	— 20	
	Kovács József	— 4	Id. Karsai Mózes	— 10	
	Nagy Sándor	— 4	1790 Id. Foth György	— 10	
	Nagy Mózesné	— 4	Bodor József	— 20	
	Nagy József	— 4	Pünkösztben gyűlt	1 30	
	Tökés György	— 4	együtt	4 03	
	Nagy Antal	— 4	Mészkről Tarcsafalvi Pál 1.		
	Sárkány József	— 3	gyűjtőivén :		
	Nagy Péter	— 4	Az ekkl. 5 évig	2 —	
1760	Nagy Lőrincz	— 4	Tarcsafalvi Pál	— 50	
	Fazakas Mária	— 3	Gálfí Ferencz	2 —	
	Fazakas István	— 4	Ugyanott gabonából	9 67	
	Ifj. Szabó Ferencz	— 8	Ebben pedig adakoztak :		
	Nagy Berta	— 4	Halmágyi Samu, Nagy		
	Szombat Ferenczné	— 4	Elek, Nagy Titus, Szol-		
	Csiki Márton	— 4	ga Samu, Szolga János		
	Csiki Zsigmond	— 4	Kereki Márton, Kereki		
	Kászoni Lajos	— 4	János, Biró Mózes, Gálfí		
	Csiki György	— 3	György, Gálfí Dani, Ba-		
1770	Zakariás Sándor	— 4	lázs Mózesné, Árkosi Ist-		
	Fekete Ferencz	— 4	ván, Kereki Samu, Gálfí		
	Bereczki Mihály	— 4	Samu, Daczó Mózes, Gálfí		
	Péterfi Ferencz	— 4	Mihály, Nyitrai Lőrincz,		
	Kovács János	— 4	Albertfi György, Nagy		
	Perselybe husvéb. gyűlt	— 15			
	együtt	3 30			
	átvitel	117 72	átvitel	137 15	

	ft. kr.		ft. kr.
áthozatal	137 15	áthozatal	232 90
Mózes, Gálfi Mózes, Halmágyi Mózes, Kis Ferencz, Nyitrai András, Gálfi Pál, Szabó András, Nagy Sándor, Halmágyi János ifj. Pál József, Borbély Elek, Gálfi István ifj. Hosszu József, Halmágyi István, Gálfi János, Biró András ifj. Borbély Simon, Borbély Márton, Dali Máté, Gálfi Gálfi Jánosné, Gálfi Zsigmond, Halmágyi János. Husvétii és pünköshti perselypénz	1 17	Kovács János tanár	5 —
együtt	15 34	Dr. Joo István	5 —
Koronka Antal esperestől :		Id. Jakab János	10 —
A torockói ekkl. pénztára	5 —	Modvai Gáspár	8 50
Koronka Antal	5 —	Ürmösi Kálmán lelkész	
1800 Pálfi János rektor	1 —	Tarcsafalváról :	
Botár János dekan	1 —	Pálfi Dénesné b. Bánfi Józéfa	50 —
Templomi alamizsna Torockzóról	7 40	Ürmösi Kálmán	1 —
„ „ Bágyonból	1 18	Márkos Albert	50 —
„ „ Rákosról	2 35	Sófalvi Ferenczné	8 —
„ „ Sinfalváról	2 2	1820 Benczédi István	8 —
„ „ Verespatakr.	2 86	Karda István	8 —
„ „ Komjatszegr.	60 —	Csiki Jánosné	6 —
„ „ Turból	1 47	Szöke Sándor	2 —
együtt	29 88	Ifj. Lázár János	4 —
1875 jan. 1-től 1875 jun. 30-ig kamat	45 77	Vajda Ferencz	3 —
1810 Kelemen Béni afia által adott 100 frt. urbéri papiros juliusi szelvénye	2 44	Özv. Szilveszter Józsefné	6 —
Berde Mózes afia által adott 100 frt. szőlő dézma-kötv. jul. szelvénye	2 32	Id. Lázár Ferencz	3 —
átvitel	232 90	Pálfi Kristófné	1 —
		Tamási Zsigmond	2 —
		1830 Tóth Gergely	2 —
		Benczédi Juliska	3 —
		Gáspár Péter	4 —
		Sylveszter Ferencz	2 —
		Id. Sylveszter János	3 —
		Pálfi Salamon	10 —
		Czézár Sándor	5 —
		Pálfi Elek	1 —
		Szathmári Sándor	4 —
		Pálfi Miklós	2 —
		1840 Bakó Eszter	50 —
		Schwarzcz Simon, izr.	10 —
		Tamási János	2 —
		Pálfi Antal	6 —
		Gáspár György	4 —
		Id. Lázár János	4 —
		Pálfi György	20 —
		Istvánfi József	5 —
		Simó András	13 —
		Fekete Máriskó	21 —
		1850 Tamási István	2 —
		átvitel	261 40

	ft. kr.		ft. kr.
áthozatal	261 40	áthozatal	319 17
Pálfi József	— 6	László Károly	— 10
Szász Mihályné	— 6	Imre Ferencz	— 10
Ifj. Sylveszter János	— 6	Kovács Ferencz	— 10
Kupás Ferencz	— 6	Sándor József	— 10
Solymosi József	— 6	Benedek István	— 10
Sylveszter Zsigmond	— 4	1890 Pál Mózes	— 10
Bodó Mihály	— 3	Id. Forizs Mózes	— 10
Molnár János	— 3	Ifj. Forizs Mózes	— 10
Sylveszter György	— 6	Sándor B. Mihály id.	— 10
1860 Özv. Sylveszter Istvánné	— 6	Sándor Mózes	— 10
Kupás János	— 3	Demeter István	— 6
Id. Pálfi János	— 12	Ifj. Sándor Mihály	— 6
Özv. Pálfi Jánosné	— 6	Sándor József (alsó)	— 4
Szabó Sándor	— 12	Ferencz Mihály	— 4
Fekete Károly	— 25	Ifj. Máté József	— 2
Máté Ferencz	— 6	1900 Máté József (kőszegi)	— 2
Harinkó Mózes ref.	— 6	Gál Józsefné	— 4
1870 Vas Sándor	— 50	Fosztó Pál	— 4
Ifj. Lázár Ferencz	— 6	Sándor P. Mihály	— 5
Pálfi Zsigmond	— 20	Gál Péter	— 5
Pálfi Samu (kis fia)	— 6	Mózes István	— 4
Pálfi Juliánna	— 12	Máté István	— 4
Özv. Bartha Györgyné	— 20	Máté Mózesné	— 4
Sylveszter Sándor	— 25	Id. Imreh András	— 5
A templomi perselyben		Czirják Sámuel	— 5
husvétban	1 33	1910 Ifj. Imreh András	— 5
Ugyanott pünkösztben	— 7	Sándor Mihály (alsó)	— 3
együtt	57 77	Rác István	— 5
		együtt	3 67
Kisgyörgy Sándor kénosi		Máté Sándor Budapestről	5 —
pap gyűjtőivén:		*Özv. Gyergyai Ferenczné	10 —
Kisgyörgy Sándor	1 —	*Ferencz József	10 —
1880 Vida Sándor	— 50	Az 5-dik közlemény egész	
Máté József id.	— 10	őszszege	346 84
Mózes Mihály	— 10	Hozzáadva az előbbi 4 közl.	
Sándor Lajos	— 10	őszszeget	2588 08
Tódor Sándor	— 10	A Dávid Ferencz-alap ma	
átvitel	319 17	aug. 31-én tesz	2934 92

Midőn e kimutatással, mint egy év eredményével, beszámolnék, úgy hiszem számokkal is igazolva van indítványom életrealitása. Pedig, ha igazat kell szólnom, távolról sem valósult reményem, a meny. nyíben egyházunknak aránylag még igen kis része hozta meg a nemes

ügynek a maga áldozatát, holott én arra számítottam, hogy egy év alatt mindenki sietni fog béiratni nevét a Dávid Ferencz-alapítvány aranykönyvébe. Hanem a mi késik, tán nem marad el. Egyesektől és eklézsiáktól kaptam biztatást, hogy az őszön sorakozni fognak az adakozáshoz. Teljes reménnyel várom ígőretök beváltását. A ki hamar ad, kétszer ad. Egy uttal legyen szabad azokat, a kik évenkénti ígőrettel tették adományukat, tisztelettel kérnem, hogy ne felejtkezzenek el az oly melegen felkarolt ügyről. Ne azt nézzük, hogy mennyien nem adakoztak még, hanem azon igyekezzünk, hogy a kitűzött czélt, ha 100-an vagy 200-an maradunk is, valósítsuk. Ezt pedig csak úgy tehetjük, ha nem szününk meg anynyival többször megemlékezni az alapítványról, a menynyivel többen fognak mások szokott közönyükkel elmaradni az áldozattételtől, a kiknek száma azonban — ohajtom — hogy igen-igen kevés legyen.

Ferencz József.

2.) Tordai középtanodánk építkezéseire adakozók n é v s o r a.

A tordai kebeles polgárok a közpénztárból 1000 frt. o. é. Kelemen Beniamin buzgó hitrokonunk, kinek nevéhez a jótéteményeknek oly hosszu sora van már fűződve, még évekkel ezelőtt adott 300 frtot urbéri papirokbán. Szigethi Sándor, isk. felügyelő gondnok 50 frtot, Fekete Lajos, tanár 5 ft, Nagy Elek, kir. tanácsos 40 ft, Szász Ádám 30 ft, Székely Miklós, kir. törv. bíró 20 ft, Jakab Gergely 1 ft, Kimpel Florián 4 ft, Nagy Mihály ügyvéd 2 ft, Barla József 1 ft, Hajós János kir. tanácsos 10 ft, Benczédi Gergely tanár 5 ft, Derzsi József tanár 5 ft, Brassai Sámuel egyetemi tanár 40 ft. Ferencz József tanár 5 ft, Báró Kemény György főispán 25 ft, Kovács Dénes dézsfalvi unitárius lelkész gyűjtött 12 frt, Fekete Ferencz 30 ft, Pálfi Dénes 2 ft, Simén Domokos tanár 5 ft, Blényesi Sámuel 1 ft, Zombori János 25 ft, Végh Sámuel 20 ft, Hudeliszt 1 ft, Agh József 1 ft, Méra Károly 4 ft, Kozma László ügyv. 5 ft, Pap Mózes tanár 10 ft, Osztíán Kristóf 10 ft, Harmath József 2 ft, Zeriff Mihály 2 ft, Érsek Lajos 2 ft, J. Eszényi czég 10 ft, Ambrus Miklós 5 ft, Levkovics Ferencz 1 ft, Szabó József 20 ft, Viski Lajos 5 ft, Dániel testvérek 4 ft, Velics Sámuel 10 ft, Amberboj Miklós 3 ft, Daniel Ferencz 5 ft, Gombos László 5 ft, Amirás Mihály 1 ft, Virág Antal 50 kr, Virág János 1 ft, ifj. Biluska Jakab 2 ft, Trajanovics Ede gyógysz. 4 ft, Gal Lajos lelkész 2 ft, Bö-

lóni Lőrincz 10 kr, Tanka Sámuel 10 ft, Gyulai László 10 ft, Ferenczi József gagy i lelkész 2 ft 60 kr. Rediger Árpád küküllőköri esperes gyűjtött 14 ft, Pápai József 10 ft, Timbus József 5 ft, Vajna János 3 ft, Szabó Pál 1 ft, D. Szabó István 5 ft, Csegezi unitárius eklezsia 15 ft, gr. Berchtold Richárdné szül. b. Bánfi Erzsébet 100 ft, Lengyel Ádám 2 ft, Miksa Elek alispán 50 ft, Nagy Olivér 5 ft, Csipkés Albert 5 ft, Szentkirályi Gábor 5 ft, Rédiger Sámuel 1 ft, Fekete Sámuel 1 ft, Asztalos János 40 kr, Szöcs Péter 1 ft, Vizi László 1 ft, László György 2 ft, Veres Károly 10 ft, Lénárt Imre 3 ft, Abt Ernő 5 ft, Folyóvich Albert 2 ft, Darkó Zsigmond 5 ft, Gazner József 2 ft, Baranyai Pál 3 ft, Koródi Imre 1 ft, Szöcs Gábor 2 ft, Prodán József 2 ft, Szabó János 5 ft, Csongvai Domokos 5 ft, Csegezi Mihály 10 ft, Hancz Pál 5 ft, Bodó György 2 ft, Fenyő Lajos 1 ft, Miklós Tamás 10 ft, Ferenczi József 10 ft, Bekecs Károly 2 ft, Szentkirályi Albert 5 ft, Gönczi Márton 1 ft, Finta Miklós 10 ft, id. Biluska Jakab 4 ft, id. Kubaszer János 1 ft, Czakó László 20 ft, Galambfalvi József 10 ft, Máté Albert 50 kr, Finta András 1 ft, Domján Miklós 5 ft, Özv. Székely Samuné 2 ft, Velics György 10 ft, Mezei Sándor 1 ft, Dániel József 2 ft, Agh József 50 kr, Zakariás Ferencz 2 ft, Fekete Ferenczné 1 ft, Özv. Fekete Lajosné 1 ft, Özv. Némethi Sándorné 3 ft, Csetri Sámuel 1 ft, Rigó Frigyes 5 ft, Wolf és fia 5 ft, Puhl Ignác 10 ft, Kriza János unitárius püspök 5 ft, Szigethi Miklós honv. alezredes 50 ft, Kővári László 25 ft, Bosla Ferencz 10 ft, Egy magát megnevezni nem akaró hitrokonunk 20 ft, Buzogány Áron 10 ft, Bedő Albert 10 f. Egy magát megnevezni nem akaró tanügy barát 2 ft, Koronka Antal unitárius esperes a torockói unitárius hitrokonoktól gyűjtött 15 ft, a rákosi unitárius eklezsia 2 szál tölgyfát, Zsakó István 10 ft, Zsakó Istvánné szül. Lengyel Sára 10 ft, ifj. Zsakó István 10 ft, Bothár Jánosné szül. Zsakó Judith 10 ft, Orbán Balázs orsz. képviselő 10 ft, Houchar Ferencz orsz. képviselő 20 ft, Steiger Gyula orsz. képviselő 5 ft, Tóth József orsz. képviselő 3 ft, Csipkés Lajos orsz. képviselő 10 ft, N. N. 1 ft, Tisza László orsz. képviselő 20 ft, Schwarz Gyula orsz. képviselő 1 ft, Csanádi Sándor orsz. képviselő 5 ft, Zichy Antal orsz. képviselő 3 ft, Balog János orsz. képviselő 1 ft, Szabadhegyi Antal orsz. képviselő 1 ft, Torma Károly orsz. képviselő 2 ft.

Az építést munkaerővel segítették elő: Tordáról: Szigethi Sándor, isk. felügyelő gondnok, szállított 42 szekér követ, Sipos András 10 szekér követ, Hamari János 2 sz. követ, Szabó Lajos 4 sz. követ, Székely Sándor 3 sz. követ, Velics Sámuel 1 sz. követ, Szentpéteri János

3 szekér követ, Miklós Ferencz 2 sz. követ, Ravay Janos 2 sz. követ, Csongvai Domokos 9 sz. követ, Kóródi Imre 7 sz. követ, Fodor Márton 6 sz. követ, Fodor Mózes 10 sz. követ, Stiber József 3 sz. követ, György Ferencz 7 sz. követ, Jancsó Elek 2 sz. követ, id. Zalányi János 2 sz. követ, Szabó Sándor 3 sz. követ, Veres József 3 sz. követ, Ajtoni József 12 sz. követ, Borbély György 10 sz. követ, özv. Székely Jánosné 6 sz. követ, Szigethi Ferencz 12 sz. követ, [Prodán József 5 szekér követ, Keresztes János 5 sz. téglát, Szaniszló Zsigmond 5 sz. téglát, Székely László 4 sz. téglát, Barta János 4 sz. téglát, Szigethi Márton 2 sz. porondot, Székely György 3 sz. téglát, Székely Sándorné 3 szekér követ, Fodor Gábor 2 sz. követ, Miklós Samu 3 sz. téglát, Puhl Ignác 1 sz. téglát, Blényesi Samu 1 sz. fedélcserепet, Szentkirályi Miklós 1 sz. fedélcserепet, Pethő József 2 sz. fedélcs., Gönczi Miklós 1 sz. fedélcs., Biró István 1 sz. fedélcs., Szabó Sándor 1 sz. fedélcs., Prodán József 2 sz. fedélcs., Viski Gábor 2 sz. fedélcs., Ajtoni József 1 sz. fedélcs., Kimpel Benedek 1 sz. cserепet, özv. Székely Jánosné 1 sz. fedélcs., özv. Székely Jánosné (mészáros) 1 sz. fedélcs.

Köve n dr ő l: Gál Miklós, isk. felügy. gondnok 1 sz. követ, Egei János 1 sz. követ.

S z e n t m i h á l y f a l v á r ó l: Nagy Dénes 30 sz. követ, Dobos József 1 sz. követ, Fülöp Márton 1 sz. követ.

R á k o s r ó l: Pető Máté 2 sz. követ, Fodor Zsigmond 1 szekér követ, Borbély Mózes 1 sz. követ, Pető Boldizsár 1 sz. követ, Biró Lajos 1 sz. követ, Fülöp Márton 1 sz. követ, Taar Balázs 1 sz. követ, Pálfi Károly 2 sz. követ, Szász Gábor 1 sz. követ, Komjátszegi Mózes 1 sz. követ, Pálfi Dénes 1 sz. követ, Borbély István 1 sz. követ, Biró István 1 sz. követ.

V á r f a l v á r ó l: Orosz Márton 1 sz. követ, Pálfi Dani 1 sz. követ, Csegezi Tamás 1 sz. követ, Pálfi Dénes 1 sz. követ.

S z i n d r ó l: Özv. Nagy Lajosné 4 sz. követ, Szócskai Mózes 2 sz. követ.

Torda 1875 jun. 30-án.

Pálfi Károly, ig. tanár.

A szerkesztőség bocsánatot kér a t. olvasóktól, hogy a jul.-augusztusi füzet csak szeptemberben jelenik meg: de ha már meg kell vallani, mindketten beállottunk volt a nyári szünidő alatt fűrdővendégeknek. Már ismét hon és munkában vagyunk s az ötödik füzetet anynyival hamarabb igyekezni fogunk kiadni, mert bár egy fél ivvel most is megtoldottuk jelen füzetünket, kénytelenek voltunk félre tenni egy pár levelet s a Külö n f é l é k is mind k i m a r a d t a k ; a m i é r t v i s z o n t e l n é z é s t k é r ű n k .